

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra bohemistiky

Typologie společenského románu v české literatuře druhé poloviny 19. století
The forms of the social novel in the Czech literature of the second half of the 19th century

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Martina Krajcová
Česká filologie – Německá filologie

Vedoucí práce: Mgr. Jana Vrajová, Ph.D.

Olomouc, 2017

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní všechny použité zdroje a literaturu.

V Olomouci dne

.....
Bc. Martina Krajcová

Ráda bych na tomto místě srdečně poděkovala Mgr. Janě Vraiové, Ph.D., za vedení práce, užitečné rady, trpělivost, ochotu a čas, který mi věnovala. Poděkování patří také mé rodině a nejbližším přátelům za jejich podporu a trpělivost.

Obsah

Úvod.....	6
1 Společenský, nebo sociální román?	8
2 Karolina Světlá: První Češka (1861)	15
2.1 Alegorie národa	17
2.2 Romantické a realistické tendence	23
2.3 Sřtet němectví a češství	25
2.4 Autobiografický román?.....	27
2.5 Shrnutí	30
3 Gustav Pflieger Moravský: Z malého světa (1864)	31
3.1 Historické aspekty díla	33
3.2 Prolínání realistických a romantických tendencí.....	35
3.3 Sřtet německé a české entity.....	39
3.4 Tematicko-motivická analýza.....	43
3.5 Textová poznámka.....	46
3.6 Shrnutí	49
4 Sofie Podlipská: Osud a nadání (1872).....	50
4.1 Oslovení čtenářky	51
4.2 Národní otázka.....	52
4.3 Ženská otázka	54
4.4 Tematizace lásky – romantický prvek?	59
4.5 Osud a nadání	62
4.6 Shrnutí	64
5 Sofie Podlipská: Lidské včely (1901)	66
5.1 Symbolika hmyzu	66
5.2 Generační spor	69
5.3 Romantické tendence?.....	69

5.4 Shrnutí a srovnání	71
Závěr.....	72
Anotace.....	74
Zusammenfassung.....	75
Seznam literatury.....	76

Úvod

Česká literatura druhé poloviny devatenáctého století se vyznačuje žánrovou pestrostí, doznívajícími romantickými vlivy a nastupujícím realismem. Předkládaná diplomová práce si klade za cíl charakterizovat proměnu žánru společenského románu v tomto období, poukázat na společné rysy a nabídnout ucelenou charakteristiku tohoto žánru.

Úvodní kapitola práce se zabývá žánrovou problematikou. Ta se dotýká především duálního užití termínů společenský a sociální román. Dokládáme v ní fakt, že dřívější literárně-historické práce termíny zaměňovaly. V rámci diplomové práce se jeví jako stěžejní danou informací uvést a obeznámit s ní čtenáře, jelikož „žánr označuje vztah jednoho textu ke všem textům téhož žánru (...) žánr je síť kódů, která může být vyvozena ze souboru příbuzných textů.“¹ Pro přesnou terminologii je nutné žánrový název společenský román upřesnit a doložit synonymní užití s termínem sociální román, jelikož je v rámci diplomové práce operováno s texty, ve kterých se s tímto duálním užitím čtenář může setkat.²

Jako stěžejní dokladový materiál žánru byly vybrány romány *První Češka (1861)* od Karoliny Světlé, *Z malého světa (1864)* od Gustava Pflögera Moravského a dvě díla od Sofie Podlipské: *Osud a nadání (1872)* a *Lidské včely (1901)*. Výběr byl veden v rámci období druhé poloviny devatenáctého století tak, aby bylo možné co nejlépe zachytit vývoj markantních prvků analyzovaného žánru.

Samotný název žánru společenský román odkazuje k libovolnému tématu vycházejícímu z charakteristiky soudobé společnosti, v případě užití termínu sociální román může čtenář očekávat specifický zřetel k sociálnímu rozvrstvení společnosti. Předkládané práce jsou především zaměřeny na způsob, jakým je soudobá společnost v románu reprezentována, popřípadě zda autor usiloval o vykreslení uceleného obrazu společnosti, či zda se soustředil pouze na charakterizování jedné konkrétní společenské vrstvy.

V rámci diplomové práce se jako nejpodstatnější jeví identifikace společných motivů všech vybraných románů. Jelikož díla vznikala v období konstituování a upevňování českého národního vědomí, budou dílčí analýzy zaměřeny na uchopení této problematiky v jednotlivých dílech. Obecně se bude jednat především o střet češství a německví, konstituování nacionálních stereotypů.

---

¹ ŠIDÁK, Pavel. Úvod do studia genologie: teorie literárního žánru a žánrová krajina. Vyd. 1. Praha: Akropolis, 2013. 325 s. ISBN 978-80-7470-040-8, str. 66-67.

² Pavel Šidák definuje žánr jako soubor určitých znaků, je nutné si ale uvědomit, že „každé konkrétní dílo na tomto souboru participuje jen více či méně, nikoli plně.“ (str. 97) V praxi tedy žánrově čistý text neexistuje.

Jelikož se obsah práce týká časového období, ve kterém docházelo k ústupu a konvencionalizaci romantických tendencí a nástupu realistického způsobu uměleckého zobrazení, budou jednotlivé subkapitoly zaměřeny také na tuto problematiku. Literární období budou v rámci práce chápány jako modely tak, jak je zakreslil v synopticko-pulzační mapě Peter Zajac a jak s nimi v české literární historii pracuje Dalibor Tureček. „*Za podstatný rys synoptického modelování zároveň považujeme jeho otevřenost, která umožňuje hledět přes hranice úzce literárně vymezeného materiálu (...)*“³

Cílem předkládané diplomové práce je tedy postihnout základní charakter a proměnu literárního žánru společenský román v druhé polovině 19. století za pomoci dílčích analýz stěžejních děl tohoto žánru daného období.

---

³ TUREČEK, Dalibor a kol. České literární romantično: synopticko-pulzační model kulturního jevu. Vyd. 1. Brno: Host, 2012. 342 s. ISBN 978-80-7294-733-1, str. 8.

1 Společenský, nebo sociální román?

Prvotní problém nastává se samotným užíváním termínů společenský román a sociální román. Jelikož se má odborný text vyznačovat terminologickou přesností, budou na základě odborných publikací dané žánry, popř. subžánry, definovány. Snahou bylo zachytit rozdíl mezi těmito pojmy, vymežit hranice, ve kterých s danými pojmy budeme pracovat, a stanovit způsob jejich užití v rámci této diplomové práce.

Jelikož s termíny společenský a sociální pracuje též vědní obor sociologie, nabízí se nahlédnout, jak s těmito pojmy zacházejí její badatelé. V této vědní disciplíně je možno se setkat se s téměř synonymním užitím, i když ne ve všech slovních spojeních můžeme tato slova zaměnit. Ve *Velkém sociologickém slovníku* nalezneme pojmy „sociální“ a „společenský“ vedle sebe jako jedno heslo, přičemž „jsou oba termíny používány jako synonyma“ [ovšem je konstatováno, že] „přirozenou cestou došlo ale k významovému štěpení.“⁴

Nahlédli jsme také do *Slovníku cizích slov* a našli zde pod pojmem „sociální“ následující definici: „týkající se společnosti, zejména její péče o společensky a ekonomicky slabší vrstvy.“⁵ Dle této definice se nejedná o termín zahrnující celou společnost, nýbrž pouze její část. Uvedeným způsobem budeme s tímto termínem pracovat v naší diplomové práci.

Zaměříme se nyní na samotné definice pojmů. Pro tyto účely se pro nás stala stěžejní publikace *Encyklopedie literárních žánrů*, zejména kapitola s názvem *Sociální román*. Tento typ je autorkou hesla, Dagmar Mocnou, definován jako „románový typ reflektující sociální aspekty civilizačního vývoje,“ který „preferuje funkci poznávací, dokumentární, kritickou a společensky nápravnou.“⁶ Sociální román by se svým obsahem měl zaměřovat na vývoj společnosti, tento vývoj dokumentovat, případně navrhnout jeho nápravu. Dále je uvedeno, že „je důraz položen na sledování společenských procesů, přičemž osudy jedinců se odvíjejí společně s proměnami v postavení sociálních vrstev a skupin.“⁷ Sociální román je chápán jako „specifická varianta románu společenského,“⁸ je tedy subžánrem románu

---

⁴ LINHART, Jiří, ed. *Velký sociologický slovník*. Sv. 2, P-Ž. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996. s. 749-1627. ISBN 80-7184-310-5, str. 994.

⁵ *Slovník cizích slov: Slova známá*. 1. vyd. Praha: Encyklopedický dům, 1993. ISBN 80-901-6470-6, str. 217.

⁶ MOCNÁ, Dagmar a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X, str. 630.

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž.

společenského. Za první sociální román je v *Encyklopedii literárních žánrů* označen román Gustava Pflögera Moravského *Z malého světa* (1864).⁹

S pojmy společenský a sociální román jsme se setkali také v *Dějínách české literatury* 3, konkrétně se společenským románem, společenskou povídkou a společenskou novelou. Na konci padesátých let devatenáctého století nabývala právě próza stále větší obliby. „*Největší důležitost měly především kratší prozaické útvary, povídky a obrazy ze života, neboť lépe umožňovaly věrně vykreslit určité sociální prostředí a podat charakteristiku postavy (...)* Ve srovnání s povídkou postupoval vývoj společenských novel a románů mnohem obtížněji. *Od těchto útvarů čtenářsky velmi oblíbených, ale umělecky mnohem náročnějších, se čekalo, že spojí zábavný a výchovný zřetel a že v rámci pestrého a mnohostranného obrazu pohybu různých českých společenských vrstev vyjádří hlavní pokrokové myšlenky doby. Avšak v novele i v románu se houževnatě udržovaly v charakteristice postav a zejména ve způsobech rozvíjení dějových zápletek šablony a konvence starší prózy.*“¹⁰ V souvislosti s tzv. společenskými povídkami byly autorem zmíněny též obrazy ze života, které byly jako žánr rozvíjeny především na počátku padesátých let a jejich vznik je spojován se jménem Boženy Němcové. Autor kapitoly, Miloš Pohorský, věnoval pozornost také společenské novele a románu. Dle něj „*byla v dosavadním vývoji naší literatury menší próza novelistického typu z buržoazního a aristokratického prostředí dosti běžná a některé fabulační a kompoziční principy v ní ustrnulý tak, že se stávaly šablonami a bránily bezprostřednímu zobrazení skutečnosti. Zato velký skutečný román, který by znázornil život různých společenských vrstev a který by postihl soudobou myšlenkovou problematiku, byl v naší literatuře citelně postrádán.*“¹¹ Ze světových autorů jmenoval Pohorský např. George Sandovou či Victora Huga.

Soudobí čtenáři dychtili po původní tvorbě a literární kritika v čele s Karlem Sabinou a Janem Nerudou se tomuto tématu věnovala. „*Zdálo se, že přílišné společenské přesuny a neustálý kvas poměrů a názorů neumožňují uchopit současnost v pevně komponovaném románovém tvaru.*“¹² Právě o román byl proječován největší zájem, „*protože bylo v zásadě všeobecně jasné, že jedině román může podat celistvý obraz života a zachytit všechny rozmanitě se křižující vztahy lidí různých společenských vrstev. (...)* V šedesátých letech se kladl na román především požadavek, *aby znázornil, co nejširší obraz společnosti, aby*

---

⁹ MOCNÁ, Dagmar a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X, str. 633.

¹⁰ *Dějiny české literatury*. III, Literatura druhé poloviny devatenáctého století. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 631 s. Práce ČSAV, str. 77.

¹¹ Tamtéž, str. 84

¹² Tamtéž.

*zachytil veškerou rozmanitost a pestrost opravdického života.*¹³ Tento požadavek byl kladen právě Karlem Sabinou, který dále po románu požadoval, aby „řešil závažné problémy společenského vývoje, aby postihl myšlenkový obraz doby.“¹⁴ V souvislosti s touto prózou je dále pojednáno o „ideách, které naznačovaly směr nápravy.“¹⁵ Také v *Encyklopedii literárních žánrů* jsme se setkali s funkcí společensky nápravnou, ale v rámci definice sociálního románu, nikoliv společenského. Nutno ale dodat, že dle *Encyklopedie literárních žánrů* by měla v tomto typu románu vystupovat postava patřící do určité společenské vrstvy. V *Dějninách české literatury 3* se můžeme dočíst, že se společenský román nacházel „na rozhraní mezi ideálem a skutečností“,¹⁶ a to právě kvůli výše zmíněnému ideálu. „Ideální koncepce lepšího světa, kterou tehdejší romány představovaly, nezakládala se obvykle na reálném poznání společenského vývoje, nýbrž vyjadřovala jenom subjektivní přání a ušlechtilé tužby jednotlivých spisovatelů.“¹⁷ Šlo tedy o návrh společenské nápravy, který ovšem ne vždy mohl být realizován.

Miloš Pohorský pracoval s termínem společenský román převážně v souvislosti se jmény Karolina Světlá, Gustav Pfleger Moravský a Karel Sabina. Nejvíce potom u první zmiňované, a to v rámci kapitoly *Karolina Světlá*, konkrétně v podkapitole *Próza ze života měšťanské Prahy*. „Zajímavých a často spleťtých námětů memoárového a autobiografického rázu užívala Světlá i v dílech většího rozsahu. Snadnost, s níž se dokázala rozvíjet novelistikou fabuli, dávala předpoklady k tomu, aby se pokusila napsat společenský román. Podobně jako tehdy K. Sabina nebo G. Pfleger sledovala především záměr mnohotvárný a široký obraz společnosti, přiblížit čtenářům určitý úsek kulturní historie národa a jeho myšlení, který by zároveň odpovídal na vážné časové problémy a vedl tím k pochopení obecně platné myšlenky, jež by mohla pomoci reformě společnosti.“¹⁸ Část tvorby Karoliny Světlé označil autor za žánr společenského románu, přičemž uvedl příklady *První Češka* (1861) či *Na úsvitě* (1864), jejichž děj je zasazen do přelomu 18. a 19. století.¹⁹

Miloš Pohorský pracoval v kapitole také s pojmem sociální román. Hovořil o snaze zachytit postavu tak, aby organicky souvisela s celým sociálním prostředím,²⁰ dále o líčení

---

¹³ Dějiny české literatury. III, Literatura druhé poloviny devatenáctého století. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 631 s. Práce ČSAV, str. 84.

¹⁴ Tamtéž, str. 85.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Tamtéž, str. 125

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž, str. 130

sociálních rozdílů mezi chalupníky a sedláky²¹ apod. V jeho myšlení je patrné zaměření na určitou sociální či společenskou vrstvu, čímž se opět dostáváme k rozdílu mezi dvěma stěžejními pojmy.

V *Dějínách české literatury 3* jsme se setkali s pojmem sociální próza, konkrétně v kapitole *Sociální a žánrová próza* od Zdeňka Pešata, který tuto tvorbu spojoval s uměleckým realismem.²² Žánr uvedl do souvislosti se sociální tematikou a sociálními problémy určité společenské vrstvy, přičemž zmínil zejména dělnickou či maloburžoazii.²³ Autor hovořil o „zesíleném smyslu pro sociální skutečnost“, jedná se o příběhy „z prostředí sociálních a národnostních konfliktů.“²⁴ Uvedl autory jako M. A. Šimáček či Karel Matěj Čapek Chod, kteří produkovali převážně povídkovou tvorbu. Konstatoval, že „jediný zdařilý sociální román té doby, se všemi rysy, které vnesla mladá generace již do poezie a které se projevují individualistickým protispoločenským gestem, zdůrazněním kritického pohledu i výrazným zesubjektivněním obrazu“ je román *Santa Lucia* (1893) Viléma Mrštíka.²⁵

Další publikací, do které jsme v rámci první kapitoly nahlédli, je *Trvání v proměně* Aleše Hamana, konkrétně její kapitola *Mravoličný román*.²⁶ Haman napsal v rámci kapitoly následující: „vedle mravoličných románů se sociální tematikou přetrvávaly i romány s vlastenecky výchovnou tendencí zasazené do prostředí měšťanských salónů nebo erbovnicí venkovské šlechty.“²⁷ S tímto typem románu jsou dle něj spjati spisovatelé Václav Vlček, Ferdinand Schulz či sestra Karoliny Světlé Sofie Podlipská. Samu Karolinu Světlou Haman označil za „největší zjev mezi autory mravoličných románů.“²⁸ Mravoličný román je tedy typem románu, který spojuje vlasteneckou a výchovnou tendenci. S definicí jsme se setkali v *Dějínách české literatury 3*, kde je o daném typu románu pojednáno jako o společenském. Aleš Haman v knize nepracoval s pojmy sociální či společenský román, užíval ale pojem sociální motivy, například v případě románu Ignáta Hermanna *U snědeného krámu* (1890), v němž byla hlavní postava „obětí společenského prostředí.“²⁹

Zmínku o společenském či sociálním románu jsme našli též v *České literatuře od počátků k dnešku*, a to především v kapitole Jaroslavy Janáčkové *Dědictví Máje v náporech*

---

²¹ Dějiny české literatury. III, Literatura druhé poloviny devatenáctého století. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 631 s. Práce ČSAV, str. 131.

²² Tamtéž, str. 421.

²³ Tamtéž.

²⁴ Tamtéž, str. 422.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ HAMAN, Aleš. *Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století*. 2., rev. vyd. Praha: Arsci, 2010. 326 s. ISBN 978-80-7420-011-3, str. 202.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž, str. 205.

²⁹ Tamtéž, str. 276.

všednosti, která referuje o padesátých letech devatenáctého století, mimo jiné i o tvorbě májovců. „Slohově vzato jde u májovců o raný realismus. Ten ještě věří na schopnost člověka svět kolem sebe a ve vlastním nitru nejenom poznávat, ale též pozměňovat k lepšímu.“³⁰ Zmínku o společenském románu jsme zde nejen v souvislosti s analyzovaným obdobím nenalezli, autorka zmínila pouze romány sociální, např. ve spojení s Gustavem Pfliegerem Moravským „Po Sabinovi rozvinul román sociální (*Z malého světa*) a učinil tak krok k románu psychologickému (*Paní fabrikantová*).“³¹ Uvedena byla také sociální próza Vítězslava Háška. Autorka část jeho díla označila za „delší prózy sociálně programního zaměření“ a jako příklad uvedla *Na statku a v chaloupce* a *Na vejmínku*.³²

Velký prostor věnovala Janáčková Karolině Světlé. Popsala autorčin vztah k Janu Nerudovi a také „promítnutí sociálně filozofické problematiky do jejího osobního života.“³³ V hnutí žen „osvědčila smysl pro službu něčemu nadosobnímu, co je potřeba obhájit a prosadit v zájmu společenského pokroku, obhájení a rozšíření lidství.“³⁴ Jan Neruda nazval Karolinu Světlou tvůrkyní českého vesnického románu, ve kterém „vnesla do obratu českého venkovského světa problematiku moderního člověka a s ní dramatický vzruch.“³⁵ V kapitole *Dědictví Máje v náporech všednosti* jsou rozebírány pouze romány *Vesnický román*, *Kříž u potoka*, *Kantůrčice*, *Frantina* a dále také některé vesnické povídky. Jaroslava Janáčková v kapitole zaměřila specifika společenského či sociálního románu. Pokud se ale vrátíme k definicím těchto dvou typů románu dle *Encyklopedie literárních žánrů*, mohli bychom vesnický román na základě uvedených definic považovat za román sociální. S odkazem na výše sepsané citace má takový román mimo jiné: *preferovat funkci poznávací a dokumentární, důraz je položen na sledování společenských procesů a osudy jedinců se odvíjejí společně s proměnami v postavení sociálních vrstev a skupin*. Vesnický román „barvitě předvádí lidové obyčeje a svátky církevního roku“³⁶ – jedná se o jakési dokumentování společnosti, ve *Vesnickém románu* „postavy podléhají příkazu sebezapření“ a v *Kříži u potoka* dochází ke „kolizi lásky a povinnosti“³⁷ – to vše ale v rámci jedné sociální vrstvy či skupiny.

---

³⁰ LEHÁR, Jan et al. Česká literatura od počátků k dnešku. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8, str. 266.

³¹ Tamtéž, str. 268.

³² Tamtéž, str. 275.

³³ Tamtéž, str. 278.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ Tamtéž, str. 277.

³⁷ Tamtéž.

Předposlední publikací, kterou bychom v rámci mapování literárněhistorického charakteru žánru společenský román chtěli zmínit, je *Hledání románu* Daniely Hodrové. Zajímala nás opět práce s přívlastky společenský a sociální, konkrétně kontexty, ve kterých se s těmito termíny setkáváme. Podívejme se, jak autorka těmito termínům rozumí a jak s nimi pracuje. Daniela Hodrová klade největší důraz na román s tajemstvím, protože právě ten dle ní „sehrál významnou roli při formování českého románu a v jistém smyslu fungoval jako východisko všech typů.“³⁸ Podle autorky se „román s tajemstvím v 19. století konstitoval jako román sociální, tedy že se přimkl k žánrovému typu, který byl tehdy na vrcholu.“³⁹ Z citace je pro nás nejdůležitější samotné tvrzení, že právě sociální román byl podle autorky v 19. století na vrcholu, tudíž byl nejenže hojně psán, ale také čten. Román s tajemstvím je pouze jedním z možných typů románu samotného sociálního románu.

Autorka dále o románu mluví jako o „dobrodružném společenském románu, který skýtal prostor pro sociální vzestupy a sestupy všeho druhu.“⁴⁰ Došlo zde k určitému setřetí rozdílů mezi termíny sociální a společenský, i když z této citace stále cítíme nadřazenost termínu společenský termínu sociální. Daniela Hodrová dále pracovala s pojmem vlastenecký román, konkrétně u autorů jako Karolína Světlá či Gustav Pflieger Moravský, a označila například román *Z malého světa* za vlastenecký román s tajemstvím, ve kterém „se kříží několik románových typů: román gotický, román o tajných spolcích a zasvěceních, román historický, sociální.“⁴¹ Autorka podrobila ve své publikaci románový typ důkladnější analýze. Pro nás je ovšem stěžejní, že pracuje s termínem sociální a také společenský. Je patrné, že vnímá román sociální jako podřazený termínu společenský.

Nahlédli jsme též do některých periodik vycházejících v druhé polovině devatenáctého století. Povšimli jsme si, že byl preferován právě termín sociální román. Například v časopise *Podřipan* vyšel v rámci rubriky *Co budeme čísti* roku 1878 článek s názvem *K novým dílům J. Arbese a sociální román Sofie Podlipské Příbuzní*.⁴² S termínem společenský román se v dobovém kontextu pracovalo opravdu spíše sporadicky.

Pro podpoření teze, že docházelo k setřetí rozdílů mezi přívlastky společenský a sociální nejen v rámci literární terminologie, zmíníme studii *O českém románu novodobém* od Jana Hanuše Máchala, která vyšla původně r. 1902. Pro naši práci je stěžejní kapitola

---

³⁸ LEHÁR, Jan et al. Česká literatura od počátků k dnešku. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8, str. 148.

³⁹ Tamtéž, str. 149.

⁴⁰ Tamtéž, str. 150.

⁴¹ Tamtéž, str. 162.

⁴² Co budeme čísti? /článek? (= Podřipan 9,1878, č.23, str.3, 8/12^ /K novým dílům J.Arbesa a sociální román Sofie Podlipské "Příbuzní"

Romány společenské, ve které autor uvedl v úvodu následující: „*Romány tohoto druhu vážily látku ze života různých vrstev společenských, dělnických, měšťanských, úřednických, studentských, uměleckých a jiných a zobrazovaly důležité otázky sociální, mravní a náboženské. Umělecky stále se zdokonalovaly, postupující od vnějšího popisného realismu k prohloubené dušmalbě.*“⁴³ V rámci této kapitoly, která je nazvána *Romány společenské*, pracoval autor především s termínem sociální román: „*Přechod od starších zástupců románu sociálního (Sabiny, Pflegera) k novějšímu tvoří Jakub Arbes (...)*“⁴⁴ Je tedy zřejmé, že autor dané dva termíny užíval jako synonyma.

V této kapitole jsme se pokusili popsat nejednoznačnost až konfuznost práce s pojmy společenský a sociální román. V rámci diplomové práce chápeme společenský román jako dílo, které se snaží zachytit široký obraz společnosti v určitém dobovém úseku, její proměny a společenské procesy. Budeme se věnovat i jeho specifické variantě, a to románu sociálnímu, který se zaměřuje na určitou společenskou vrstvu, osudy jedinců v této společenské vrstvě či vztahy mezi těmito vrstvami. Vnímáme jej jako velkou část, kterou tvorba společenského zahrnuje a kterou bychom v rámci diplomové práce neměli opomenout.

---

⁴³ MÁCHAL, Jan. O českém románu novodobém. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930, str. 181.

⁴⁴ Tamtéž.

2 Karolina Světlá: První Češka (1861)

„Statečným občanům světelským, hodeckým a paseckým pod Ještědem, přátelům a příbuzným svým velemilým, věnuje tuto knihu na důkaz srdečného přátelství spisovatelka.“⁴⁵

Částečně autobiografický román *První Češka* Karoliny Světlé (1830-1899) vyšel roku 1861. Na autobiografické prvky díla upozornil Miloš Pohorský v *Dějínách české literatury* 3, kde o tomto románu píše jako o „*práci, v níž využila Světlá svých vlastních zážitků a poznání smutného prostředí pražských patricijských domů.*“⁴⁶ Dále autor doplnil, že chtěla autorka především vykreslit, jak bylo pro hrdinky těžké se z oněch pout vymknout. Jaroslava Janáčková označila román za příběh z rodné Prahy, kdy tyto příběhy spojuje vypravěčka s nejnovějšími dějinami Čech.⁴⁷ Také v publikaci *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století* bylo o románu pojednáno jako o románu z pražského prostředí, ve kterém autorka „*zachytila některé myšlenkové a společenské proudy novodobých českých dějin.*“⁴⁸

Za jednu z pražských prací⁴⁹ byl román označen v časopise *Lumír*, a to vedle románů jako *Černý Petříček, Poslední paní Hlohovská, Zvonečková královna a Na úsvitě.* „*A v tom vystižení zvláštního, svérázného ovzduší našeho probuzení, v tom mistrovském zachycení divného života temných koutů staré Prahy leží význam jejich pražských prací, jich fabule leckdy romanticky jest laděna.*“⁵⁰

Leander Čech řadil ve své kritické studii román *První Češka* k pracím, „*jejichž pozadím jest doba národního vzkříšení našeho (...) a z nichž vyvinouti můžeme jakýsi názor Světlé o příčinách zajímavého zjevu tohoto v dějinách našich.*“⁵¹ V románu *První Češka* tomu tak bylo dle něj učiněno na pozadí událostech jedné měšťanské rodiny.

⁴⁵ SVĚTLÁ, Karolína. *První Češka: Věnování*. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, str. 5.

⁴⁶ *Dějiny české literatury*. III, Literatura druhé poloviny devatenáctého století. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 631 s. Práce ČSAV, str. 88.

⁴⁷ LEHÁR, Jan et al. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8, str. 281.

⁴⁸ Autorský kolektiv. *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. Praha: Československý spisovatel, 1982, str. 257. Dostupné online [http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/prirucky/obsah/CS/101.pdf]

⁴⁹ Označení pro literární práce, jejichž děj je zasazen do prostoru Prahy.

⁵⁰ *Lumír: časopis pro literaturu a umění*. Praha: J. Otto, 1899, 27(36), str. 436.

⁵¹ ČECH, Leander. *Karolina Světlá: Kritická studie*. Brno: Nákladem Hlídky literární, 1891. Dostupné online [http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=22024], str. 23.

V mnoha odborných publikacích se můžeme dočíst o spojitosti *První Češky* Karolíny Světlé s *Posledním Čechem* Josefa Kajetána Tyla. *První Češka* totiž „*nejen názvem upomínala*“⁵² na Tylovo dílo.

Josef Kajetán Tyl byl autorem mnoha historických povídek, divadelních her a povídek vlasteneckých. Právě mezi poslední zmiňované se řadí povídka⁵³ *Poslední Čech* z roku 1845. Tyl zakomponoval do svého příběhu četné rozhovory na téma národního hnutí. Povídka referuje o hledání rodných kořenů, o cestě po Čechách a poznání vlastního národa. „*Ukáže se přitom, že poslední Čech se vždycky uměl chovat jako velkorysý muž a dobrodinec.*“⁵⁴ Tylova povídka byla mezi recipienty velmi oblíbená a jeho pokračovatelkou se stala právě Karolína Světlá.

Aleš Haman napsal, že novela *Poslední Čech* je někdy také označena za první společenský román u nás. Jak sám ale dále uvedl „*přes snahu podat obraz společnosti sjednocované vlasteneckou ideou v průřezu různých vrstev nedokázal Tyl překročit meze sentimentálně romantických iluzí a konvencí.*“⁵⁵

Hlavní hrdinkou románu *První Češka* je Judita Schönbergová, kterou nazývali ostatní Jitka. Na počátku příběhu seznámila prozaička čtenáře se samotným rodem Schönbergrů, jehož potomek Bedřich si bez svolení rodiny vzal dívku Gabrielu, bývalou společnici. Právě tomuto manželskému páru se narodila dcera Judita, kterou měl rád jen její otec Bedřich. Jitka o otce v útlém věku přišla, zemřel na následky těžkého zranění. Poslední vůle byla u postele umírajícího sepsána bez jeho vědomí, malá Jitka byla všemu přítomna. Od této chvíle mohl čtenář sledovat, jak se Gabriela snažila o úplné otupění Jitčiných smyslů a o ztrátu jakékoliv vůle a chuti k životu. Jitka vypadala před celou rodinou jako „černá ovce rodiny“, které by se nejraději všichni zbavili. Bylo rozhodnuto, že se má Jitka napravit na venkově. Tam odjela ve svých čtrnácti letech, nehezká, vyhublá, bez zájmu. Potkala zde ale Václava, netušíc že jde o potomka rodu Schönbergrů, se kterým ji pojila především láska k vlasti a k národu. Od této chvíle se rozvíjelo mnoho spleťtých příběhů, na jejichž konci utekla Jitka s Václavem a Gabrielu, dohnána svojí vlastní minulostí, zemřela.

---

⁵² LEHÁR, Jan et al. Česká literatura od počátků k dnešku. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8, str. 281.

⁵³ V některých publikacích uváděna jako novela.

⁵⁴ Tamtéž, str. 223.

⁵⁵ HAMAN, Aleš. Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století. 2., rev. vyd. Praha: Arsci, 2010. 326 s. ISBN 978-80-7420-011-3, str. 96.

2.1 Alegorie národa

Hlavní postava románu *První Češka* – Jitka – je postavou alegorickou. Má sloužit jako zástupce tehdejší podoby českého národa probouzejícího v sobě vlastenecký cit. Dané tvrzení bude v následující podkapitole upřesněno a podloženo citacemi.

Josef Špičák zprostředkoval ve výboru *Karolina Světlá* kritiky Jana Nerudy z r. 1862 z časopisu *Hlas* a poté z r. 1869 z časopisu *Naše listy*. Pro naši práci je významná především první kritika, která se týkala právě románu *První Češka*. Jan Neruda se o díle vyjádřil jako o „nejzajímavější beletristické knize ze všech, které během posledních dvou let vyšly, vzdor tomu však, že bychom sobě přece v ní ledacos jinak přáli.“⁵⁶

„Tendenci vyšší má Světlá ovšem a působí jí na ušlechtnění citu a ducha. Základem jejím je vždy vznešená některá myšlenka, vzrostlá z půdy skutečných společenských poměrů, poukazující však i ideálnímu cíli společenstva, provedená ostrou charakteristikou osob, pestrým skupením situací, ozářená růžovými červánky, nově bujícího národního života.“⁵⁷

Karolina Světlá se v románu *První Češka* pokusila o zachycení právě se probouzejícího národního citu v tehdejší české části společnosti, reflektovala v něm společenské poměry, názory a vztahy. Autorka podala ucelený pohled na tehdejší společnost a zároveň zobrazila procesy v ní.

Autorčiny románové postavy byly výjimečné. F. X. Šalda o jejích postavách hovořil takto: „nejkrásnější její figury jsou vášnivci, ne ovšem vášnivci smyslnosti, nýbrž myšlenky, snu, ideje.“⁵⁸ Dále Šalda uvedl, že rozmanitost jejích postav je možno rozdělit do dvou skupin; jedna skupina je posedlá mocnou vůlí, jsou to lidé bezohlední a mstiví, druhou skupinu zastupují ušlechtilé a pokorné bytosti, které jsou od temného a pudového světa osvobozeny a osvobozují i jiné – u Světlé to většinou byly právě ženy. Ty se dokázaly obětovat za svůj rod i za celé lidství a svůj život vnímaly jako mravní poslání. „I tyto figury vynikají silou vůle, silou, jak se nám dnes zdá, až nadlidskou; ale jest to vůle očištěná od temného rmutu sobeckých pudů, vůle mravně posvěcená, vůle odosobená.“⁵⁹

---

⁵⁶ ŠPIČÁK, Josef. *Karolina Světlá: studie s výběrem literárních vyznání, vzpomínek a korespondence K. Světlé a úvah o ní*. 3. dopl. vyd. Praha: Melantrich, 1980. 407 s., 92 il. na příl. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti; sv. 56, str. 291.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Tamtéž, s. 374.

⁵⁹ Tamtéž.

Již jsme uvedli, že „první Češka,“ Jitka, má reprezentovat celý český národ, na což poukázal právě Jan Neruda. „*Světlá podala zde titulní hrdinkou svou figuru alegorickou, její První Češka jest český národ sám, probouzející se jeho sebevědomí.*“⁶⁰ Nutno také podotknout, že autorčina volba ženy jako hlavní hrdinky byla jedním z důvodů vysoké oblíbenosti románu. Žena vnímána jako zranitelná, se svojí přirozenou mateřskou rolí se stala ideálním symbolem českého národa i mateřského lůna. První Češka Karoliny Světlé je silná, chytrá a láskyplná žena, pro autorčinu alegorii tedy ideální. „*Vzpomínka na naše vzkříšení rovná se vzpomínce, jakouž mají děti na okamžik, ve kterém nevýslovně milovaná matka jejich dlouhé, nebezpečné chorobně unikati počala.*“⁶¹ Děti tedy jakožto příslušníci národa a matka potom jako národ samotný. Symboliku národa jako matky a příslušníků národa jako dětí potvrzují také slova Jana Nerudy: „*Zakončení románu – svatodušní události pražské, v nichž již synové Jitčini činně vystupují – jest šťastné. Matka – první Češka, synové již bojovníci.*“⁶²

Vnímání Jitky jako alegorické postavy je možno doložit citací ze samotného románu: „*(...) dcera vaše musí se naučit poslouchat jako nástroj, ona nesmí jinak jednat a myslit, než jak my jí to předepíšeme – jinak z ní při její povaze nebude nic a my zahanbeně zapláčeme jako ... nad jejím otcem!*“⁶³ Stejně jako Jitka svojí rodinou měla být i česká část společnosti formována dle představ té německé a bylo na ni pohlíženo jako na nástroj, který se musí podvolit a jehož vlohy musí být potlačeny. Této skutečnosti je možno si povšimnout také v následujících odstavcích v textu, kde je Jitka připodobňována k otrokovi: „*již prznil její bytost znak otroctví!*“⁶⁴ Stejně tak jako Němci „trpěli“ české spoluobčany, tak také rodina trpěla Jitku, „*jen když vůbec poslouchala a mlčela!*“⁶⁵

Tendence Světlé při formování postav je v románu také dohledatelná: „*Hlavní postavy ještědských (i pražských) románů jsou nevšední. Bývají vytvářeny pomocí nadsázky, zesílením i zveličením některého podstatného znaku, myšlenky, citu, povahové vlastnosti.*“⁶⁶ V rámci románu *První Češka* je hlavní postava Jitky vytvořena především zesílením národní myšlenky a národního citu, nevšednost postavy se vyznačuje právě projevem tohoto citu nejen před vlastní rodinou, ale také před společností.

---

⁶⁰ ŠPIČÁK, Josef. Karolina Světlá: studie s výběrem literárních vyznání, vzpomínek a korespondence K. Světlé a úvah o ní. 3. dopl. vyd. Praha: Melantrich, 1980. 407 s., 92 il. na příl. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti; sv. 56, str. 374.

⁶¹ Tamtéž, str. 292.

⁶² Tamtéž, str. 294.

⁶³ SVĚTLÁ, Karolína. První Češka. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, str. 112.

⁶⁴ Tamtéž, str. 121.

⁶⁵ Tamtéž, str. 149.

⁶⁶ Autorský kolektiv. Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století. Praha: Československý spisovatel, 1982. S. 259. Dostupné online [http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/prirucky/obsah/CS/101.pdf]

Již samotný fakt, že se Jitka narodila ženě z nižšího stavu a muži ze stavu vyššího, naznačuje, že není typickou zástupkyní určité společenské vrstvy. Poprvé se Jitka projevila jako Češka při rodinné sešlosti. Modlitbu před jídlem měla pronést nejmladší osoba u stolu, což byla právě Jitka. Ta se ve chvíli, kdy byla vyzvána, začala třást a najednou před sebou spatřila obraz svého otce. „(...) *poznamenala se křížem a volně a zvučně počala modlitbu odříkávati v témže jazyce, v němž ji byla tolikrát s otcem opakovala, když se k její postýlce přikradl, aby ji na noc požehnal (...) bez překážky domodlila Jitka svůj český otčenáš*“⁶⁷ Celá rodina zůstala ohromeně sedět, jen Gabriela měla radost, jelikož se stala Jitka v jejích očích ještě více nenáviděnou.

„Jsou-li za našich dnův, anno domini 1858, česká slova, pronesená v besedách vyšších a nejvyšších tříd, považována za buřičství neb za nedostatek společenského taktu, byla uznána před půl stoletím na největší sprostáctví, za urážku všech přítomných. Osoba po česku oslovená vrhala se tím mezi nejnižší třídy, mezi nejnevzdělanější vrstvy pražského společenstva. Promluvil-li jsi na někoho v tomto jazyce, řekl jsi mu s obalem: Považuji tě, příteli, za sprostákam stojícího na nejposlednějším stupni lidské kultury“⁶⁸

Pronést modlitbu v českém jazyce v tehdejší společnosti, konkrétněji v nejvyšší měšťanské vrstvě, bylo naprosto neslýchané, navíc pokud byla tato modlitba pronesena jedním ze členů rodiny. Nutno ale podotknout, že právě Bedřich, Jitčin otec a milovaný syn, byl tím, kdo Jitku modlitbu v češtině naučil a který jí tento jazyk přiblížil. Leander Čech charakterizoval Jitčin vlastenecký cit jako „*neuvědomělý, ale dědičně v některých členech odrodilých rodin skrytý cit lásky k jazyku a rodné zemi, který v příhodnou chvíli byv probuzen protuchne měrou netušenou.*“⁶⁹ I v tomto kontextu se jeví Jitka jako první Češka – ta, která pronesla před německy mluvící společností český otčenáš.

Na základě Jitčina chování bylo rozhodnuto, že bude poslána na venkov, aby si dle slov pana rady uvědomila, co v rodině má a jak by se měla správně chovat, jelikož „*se chová nešetrně k osobám třetího stavu, ale k nejvyšším vrstvám jeví jakousi nepochopitelnou příchyllost. Dosti na tom, řeknu-li vám, že se neostýchá mezi žebráky před kostelní vrata si zasednouti a s nimi hovořiti.*“⁷⁰ Světlá vykreslila prvotní pocity Jitky na venkově; byla

⁶⁷ SVĚTLÁ, Karolína. První Češka. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, str. 155-156.

⁶⁸ Tamtéž, str. 156-157.

⁶⁹ ČECH, Leander. Karolína Světlá: Kritická studie. Brno: Nákladem Hlídky literární, 1891. Dostupné online [http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=22024], str. 23.

⁷⁰ SVĚTLÁ, Karolína. První Češka. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, str. 209.

nešťastná, stále strádala a bledla. Později se ale začala radovat z přírody kolem sebe a poznala také místní služebnictvo. Gabriela, její matka, zamýšlela, že právě tato zkušenost v Jitce zastaví vývoj a touhu po poznání. „*V denním styku s polozvířecími povahami, které Gabriela mezi chudinou předpokládala, zůstaven samotě, bez nejmenšího duševního popudu, musil dceřin úmyslně násilím potlačený duch ve svém vyvinutí usnouti, zaniknouti.*“⁷¹ Stal se ale pravý opak.

Jitka se na venkově začala cítit dobře. Opět alegoricky je v románu nastíněn záměr její rodiny a cíl pobytu na venkově. „*Až dosavad se jí zdál osamělý pokojík příbytkem milým a příjemným; ale najednou se jí zdál příliš podobným tomu, kde železnou vládou své chůvy tolik nocí proplakala, než se vpravila ve svůj osud – za živa umírat.*“⁷² V přeneseném významu se český národ v tehdejší době také nacházel v uzavřeném prostoru, ve kterém český jazyk stejně jako Jitka zaživa umíral, a to přebíráním německého jazyka, odmítáním jazyka českého a vnímáním češtiny jako mluvy největší společenské spodiny. Dané tvrzení, respektive označení českého národa jako národa umírajícího, dokládá také rozhovor Jitky a Vojtěcha v situaci, kdy Jitce ukáže Dějiny české vlasti. „*Nedotýkej se tak zlehka této posvátné knihy, neb věz, že duše tvé umírající matky v ní spočívá! (...) Ano, držíš v rukou dějiny české vlasti, sestro nešťastného lidu, který se zde všude na těchto polích a stráních pod bičem svíjí!*“⁷³

Další důležité Jitčino gesto spatřujeme v situaci, kdy se rozhodla jít mezi poddané, a co více, jíst s ním. „*Jak chutě namáčela Jitka, která se byla jindy sotva jídla dotkla, dřevěnou lžící s ostatními do nádoby, kde v slané vodě plavaly slejšky z černé mouky aneb byly vysypány nemaštěné luštěniny. Jak volně se cítila v této rovnosti s ostatními!*“⁷⁴ Souznění Jitky s českým národem a česky mluvícími osobami je z dané citace znatelný. Jitčin osud je alegorií na osud českého národa, kdykoliv je pojednáváno o Jitce, aktivoval se ve čtenáři proces metaforického porozumění textu v souvislosti s formováním národního vědomí. Tak to čtenář vnímá i v případě, kdy Jitka na chvíli zapoměla „*na všecko, i na neblahou minulost, i na pochybnou budoucnost.*“⁷⁵

---

⁷¹ SVĚTLÁ, Karolína. První Češka. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, str. 192.

⁷² Tamtéž, str. 216.

⁷³ Tamtéž, str. 275.

⁷⁴ Tamtéž, str. 226-227.

⁷⁵ Tamtéž, str. 266.

Jedním z nedůležitějších momentů, ve kterých se v Jitce probudil vlastenecký cit, byla chvíle, kdy jí Vojtěch povídal o Bibli⁷⁶ a následně jí dal knihu k přečtení. Pro Vojtěcha byla Bible nejvyšší hodnotou a stala se také nejvyšší hodnotou pro Jitku.

„Ustavičným přebíráním se v ní nabyly jeho myšlenky oné hloubky a jeho jazyk oné květnatosti a samorostlé poesie ve výrazech, jimiž nás tak často mluva českého vesničana pohne a překvapuje. Nekonečný jest počet těch, kteří našli v tobě, knihu všech národů, útěchu a sílu; ale nám Čechům jsi nejsvětější než každému jinému národu. Co by se našemu lidu stalo, kdyby mu byli i tebe, poslední a nejskvostnější perlu z přebohatého, zmařeného pokladu mateřského jazyka vyrvali?“⁷⁷

Uvedená citace nevypovídá jen o důležitosti obsahu Bible, ale odkazuje k Bibli Kralické, českému překladu Bible Jednotou Bratrskou – opět tedy k národní myšlence a šíření českého jazyka jako jazyka jednoho národa.

Z výše uvedeného vyplývá, že se Karolina Světlá pokusila v románu *První Češka* zachytit probouzející se vlastenecký cit v tehdejší českém národě. S tímto záměrem si zvolila jako hlavní postavu – ženu – matku a vlastenku, jejíž synové byli následně pokračovatelé národních myšlenek a bojů. *„Naše matka asi na nás vzpomíná (...) kam vyslala své dva nejmladší, nejmilejší syny, aby bojovali za myšlenku, které věnovala celý svůj život, za lidskou rovnoprávnost! (...) ona probudila za málo let celou naši krajinu, duch národní vane u nás v každé chýšce a celý houf mladíků s námi stejně smýšlejících přitáhl za námi do Prahy na studie a jest ozdobou našich škol.“⁷⁸* Matka sama vyslala své syny do boje za národní myšlenku a v tomto boji jim požehnala. Synové dále ještě vzpomínali na poslední slova, která jim řekla:

„Vy mladí synové našeho vzkříšeného národa (...) kteří jste právem tak hrdí na jeho duševní vývoj, na jeho vzrůstající vzdělanost i sílu a s pýchou se Čechy zvete, nezapomínejte nikdy, že to byli ti mužové v hrubých halenách, s tvářemi osmahými zlobou povětrí, již po dvě a půl století věrně a obětavě poklad našeho posvátného jazyka střežili, národnost naši zachovávali; a nejsvětější naší úlohou budiž, abyste odměňující se jim, svého ducha teď

---

⁷⁶ V románu psáno bible.

⁷⁷ SVĚTLÁ, Karolína. První Češka. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, str. 267.

⁷⁸ Tamtéž, str. 418-419.

k tomu používali, byste je vyprostili z jařma nevědomosti a pověrčivosti a jejich děti ke svým dětem povznesli na výsluní blahobytu a osvěty.“⁷⁹

Literární historik Marcin Filipowicz se zabýval ideálem české a slovenské vlastenky a jeho literárním zpracováním. Ve své studii uvedl, že v české ženské literární tvorbě 19. století je „*patrný model tvoření ženské identity, jehož účelem je vyrovnat se s mužem.*“⁸⁰ Karolinu Světlou označil za čelní představitelku tvoření modelu kreování ženské identity v literatuře 60. let 19. století. Světlá se dle jeho slov „*domnívala, že žena by měla úzce spolupracovat s mužem ve prospěch hospodářského vývoje národa. Vznikl tedy ideál uvědomělé české matky.*“⁸¹ Autor ve studii uvedl dosavadní smýšlení o ženských postavách Karoliny Světlé, mimo jiné na základě citace Leandera Čecha: „*Ženy v jejich textech projevují velkou sílu intelektu, milují knihy, vzdělávají se, v neposlední řadě řeší i vědecké a teologické otázky,*“⁸² přičemž ale upozornil na fakt, že ačkoliv se jedná o jeden z důležitých konstrukčních prvků hlavních hrdinek, „*je třeba z hlediska nové etapy diskurzu emancipace českých žen, započaté Náprstkem, upozornit na motiv ženy, jež je jakousi avantgardou pokroku.*“⁸³ Konkrétně se tato žena dle jeho slov zajímá o četbu obecně, obzvláště potom o tu, ze které se může hodně poučit.

Marcin Filipowicz se ve své studii zabýval také románem *První Češka*. Dílo se mu jeví jako vnitřně nesourodé, v čemž spatřuje autorčin záměr. Klíčem k tomuto problému je dle jeho slov postava Gabriely, „*jejíž jednání trhá románovou logiku (...) především ve vztahu k Jitce.*“⁸⁴ Autor poukázal na negativní hodnocení Gabrielina chování samotným vypravěčem i na místech, kde se tak její chování nejeví. Doslova uvedl, že je čtenář ze strany vypravěče po celý román klamán. Filipowicz dále nabídl nový výklad:

„Román vypovídá o ženské touze získat svobodu, o chuti vymanit se mužskému vnímání a získat možnost sebeurčení. Obě hrdinky (Jitka a Gabriela) touží po svobodě, ale tato nemusí znamenat totéž. Dílo neurčuje tedy novou ženskou identitu, namísto toho mluví o nutnosti ji nalézt a o tom, že ona může pro každou ženu znamenat něco jiného. Jedná jediné

---

⁷⁹ SVĚTLÁ, Karolína. *První Češka*. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, str. 419.

⁸⁰ FILIPOWICZ, Marcin. *Roditelky národů: z problematiky české a slovenské ženské literární tvorby 2. poloviny 19. století*. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. 185 s. ISBN 978-80-7041-728-7, str. 102.

⁸¹ Tamtéž, str. 103.

⁸² Tamtéž.

⁸³ Tamtéž, str. 103-104.

⁸⁴ Tamtéž, str. 107-108.

o to, aby existovala možnost svobodné volby vlastní identity, což nedovede zaručit jak starý poněmčený patriarchální řád, tak i nový český, v němž se žena opět stává ikonou – představou, zbavenou svého hlasu.“⁸⁵

Filipowicz podrobil postavu Gabriely analýze a označil ji za křivé zrcadlo – „*nikoli ona nás v románu děsí, ve skutečnosti děsí zrcadlový odraz patriarchálního světa, jenž tento svět kompromituje, trhá a vysmívá se jeho podlosti a lichoměrnosti.*“⁸⁶ Celý dům označil za určitý ženský žalář, který věznil nejen Jitku, ale také Gabrielu. Filipowicz nabídl novou, genderově zbarvenou interpretaci díla. Věnoval se také probuzení národního citu u Jitky – dle jeho slov „*probouzí se tedy první Češka z titulu románu, ale mizí Jitka – žena naplněná jistými touhami (...) být symbolem národního obrození se stává pastí, v níž dochází k dalšímu zacházení se ženou jako s předmětem.*“⁸⁷

Studii Marcina Filipowicze v naší diplomové práci zmiňujeme z důvodu poukázání na recentní literaturu interpretující román *První Češka* a na nové pohledy, které se skrze něj otevírají. Částečně souhlasíme s tím, že se Jitka postupem času stala loutkou či nástrojem, který je použit pro vyšší dobro národa. Dané vyobrazení se podle nás ale nejeví jako záměr spisovatelky, jedná se spíše o neuvědomělé zrcadlení skutečnosti.

Z výše uvedených citací ať již z primární či sekundární literatury vyplývá, že hlavní postava Jitky může a má být interpretována jako alegorie českého národa. V době, ve které Světlá své dílo napsala, byl právě tento skrytý význam tím, co čtenářské publikum v literárních pracích hledalo a vnímalo jako hlavní sdělení.

2.2 Romantické a realistické tendence

Karolina Světlá napsala svůj román v období nastupujících realistických tendencí a doznívajících tendencích romantických. Prolínáním tendencí v analyzovaném díle se bude zabývat následující podkapitola. V rámci *První Češky* se jedná o podobu lásky. Ačkoliv se na první pohled může zdát, že se jde o lásku mezi mužem a ženou, jde o alegorické vyjádření lásky k národu, tedy národního citu. Lásky k národu je v příběhu zobrazena také přímo, a to u konkrétních postav.

---

⁸⁵ FILIPOWICZ, Marcin. Roditelky národů: z problematiky české a slovenské ženské literární tvorby 2. poloviny 19. století. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. 185 s. ISBN 978-80-7041-728-7, str. 109-110.

⁸⁶ Tamtéž, str. 115.

⁸⁷ Tamtéž, str. 119-120.

Aleš Haman o románu *První Češka* hovořil jako o romantickém vlastenecky smýšlejícím díle z měšťanského prostředí.⁸⁸ Již v dobové reakci publikované v roce 1899 v časopise *Lumír* se čtenář mohl dočíst, že „v tom vystižení zvláštního, svérázného ovzduší našeho probuzení, v tom mistrovském zachycení divného života temných koutů Prahy leží význam jejích pražských prací, jichž fabule leckdy romanticky jest střížena.“⁸⁹ Samotný osud a život rodiny Schönbergových je romanticky laděn. Historie rodiny je opředena tajemstvím a dům je popisován jako jakési bludiště, tedy také jako tajemná budova. Mnoho scén v tomto domě se také odehrává ve večerních či nočních hodinách, přičemž jsou i tyto situace tajemné.

V románu je tematizována také láska milostná. Mnohdy se jednalo o jednostrannou či platonickou lásku, například v případě lásky pana rady ke Gabriele či Bedřicha k téže ženě. Láska zakázaná a opěťovaná je vyobrazena v případě Jitky a Vojtěcha. Tuto podobu lásky může čtenář vnímat přímo jako lásku mezi ženou a mužem, kterým není zpočátku umožněno, aby svoji lásku veřejně projevili, především ji ale v rámci románu musí čtenář vnímat opět alegoricky – jako láskyplný cit Jitky, alegorické figury představující národ, ke svým synům – Čechům – tedy k Vojtěchovi, a naopak.

Další podoba lásky je v románu tematizována jako láska k národu. Jedná se tedy o podobu lásky, jež bývala častým tématem děl, které bychom z hlediska směřovosti řadili k vlasteneckému romantismu. Tento cit je navíc v díle nadřazen citům mezilidským, což dokazuje scéna, kdy Vojtěch Jitce řekl, že by se měli vzdát své lásky ve prospěch vyššího dobra. Řekl jí, aby si vzala za manžela Emanuela, a dostala tak možnost zastat roli buditelky. Vojtěch jí připomněl slova, které sama Jitka jednou pronesla: „Vezmi si život můj a použij ho pro mé bratry; chci ráda znovu trpěti a třeba zakrváceti se, uznáš-li toho potřebu.“⁹⁰ Ačkoliv se na konci příběhu čtenář dozvídá, že Jitka a Vojtěch spolu zůstali a měli děti, oba dva by byli ochotni vzdát se svojí lásky pro lásku k národu.

V souvislosti s uvažováním o diskurzivitě díla je třeba zmínit také tendence realistické. Leander Čech řadil román *První Češka* k dílům, ve kterých můžeme dle jeho slov spatřovat živly realistické: „Velký důraz na to klade, že romány tyto se zakládají na skutečných faktech.“⁹¹ V případě realistických rysů se tedy jedná spíše o určitou spojitost se samotnou realitou. Sám Leander Čech ale poukázal na fakt, že Světlé „nezáležít na věrnosti a pravdivosti historických fakt, na úplném uměleckém vystižení skutečného uměleckého

⁸⁸ HAMAN, Aleš. Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století. 2., rev. vyd. Praha: Arsci, 2010. 326 s. ISBN 978-80-7420-011-3, str. 200.

⁸⁹ *Lumír: časopis pro literaturu a umění*. Praha: J. Otto, 1899, 27(36), str. 436.

⁹⁰ SVĚTLÁ, Karolína. *První Češka*. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, str. 360.

⁹¹ ČECH, Leander. Karolína Světlá: Kritická studie. Brno: Nákladem Hlídky literární, 1891. Dostupné online [http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=22024], str. 15.

obrazu zajímavé této doby (...) romanticky naladěnému duchu jejímu lahodí, povstání selské, jehož čeští i němečtí sedláci se zúčastnili, jehož hlavními příčinami byly těžké jeho poddanosti, roboty a utiskování náboženství nekatolického.“⁹² Ačkoliv tedy Karolina Světlá zasadila děj do známých míst Prahy a hlavní postava vykazovala mnoho autobiografických rysů, nepovažujeme tuto skutečnost za autorčin záměr či účel zobrazit historické události, ale probouzející se vlastenecký cit.

Součástí románu jsou četné popisy, ať již domu, místností či rodinných zvyků. Popisy nejsou příliš rozsáhlé, mnohdy příběh posouvají vpřed. Světlá často popisovala vnitřní pohnutky postav: „políbení to projelo slabému dítěti všemi žilami; a jako by se v něm skrytý jed najednou vyzradil a moc svou vysršel, klesla Jitka matčinými rtoma dotknutá beze smyslů nazpět do svých podušek.“⁹³ K popisům pocitů a emocí používala Světlá nejednou přirovnání a metaforickou obraznost.

Leander Čech zmínil ve své kritice jednu z tendencí Karoliny Světlé, a to hromadění černých činů a veliké napínivosti děje, přičemž v *První Češce* „pravým netvorem ženštiny jest Gabriela Schönbergova, ideal mstivosti, lstivosti a cynismu ženského. I ve světnici za smutečnou síň vystrojené milostné pěstuje schůzky a kuje pletky na přivlastnění si veškerého jmění bohaté rodiny Schönbergův se zhovadilým obětováním i vlastní dcery.“⁹⁴ Naopak postavami představující národní křisitele jsou dle Čecha Jitka, Vojtěch a částečně i Bedřich.

V rámci této podkapitoly bylo pojednáno o romantických a částečně také realistických tendencích v díle. V románu je láska zakázaná, láska neopětovaná a láska, za kterou je nutné bojovat. Boj o lásku se týká především lásky k vlasti, jejíž síla dokázala, aby se v českém národu projevila odvaha bojovat za svůj původ.

2.3 Střet němectví a češství

O tématu národní otázky bude pojednáno ve všech kapitolách diplomové práce. Ve všech případech se jedná o určitý střet němectví a češství. Bude ukázáno, jak k danému tématu jednotliví autoři přistupovali a jakým způsobem se téma podílelo na podobě tehdejšího, především společenského, románu.

---

⁹² ČECH, Leander. Karolina Světlá: Kritická studie. Brno: Nákladem Hlídky literární, 1891. Dostupné online [http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=22024], str. 23-24.

⁹³ SVĚTLÁ, Karolína. První Češka. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, str. 98.

⁹⁴ ČECH, Leander. Karolina Světlá: Kritická studie. Brno: Nákladem Hlídky literární, 1891. Dostupné online [http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=22024], str. 25.

Karolina Světlá napsala svůj román *První Češka* v roce 1861, tedy v období utlačování české menšiny německou většinou. Jedná se navíc o rok, kdy byla v únoru vydaná Únorová či Schmerlingova ústava, která „český požadavek národní rovnoprávnosti a nedělitelnosti českých zemí nezohlednila.“⁹⁵ Právě od roku 1861 může čtenář v české literatuře vnímat silný vliv stereotypizace češství a němectví.

V díle autorka zobrazila poměry mezi dvěma hlavními entitami společnosti a reflektovala přístup k příslušníkům daných národů. Zároveň Světlá vyobrazila způsob, jakým k národnímu uvědomění došlo. „*Složkou*⁹⁶ *tou bylo utajené a skryté vědomí národní, které se dědilo pokolení od pokolení. I v poněmčelých rodinách pražských vědomí toto držímalo, čekajíc na buditele.*“⁹⁷ Buditelem v poněmčelé rodině mohl být již otec Jitky, Bedřich, který jí lásku k českému národu i jazyku předal. Pravým buditelem se ale stala Jitka.

Nutno poukázat již na samotný fakt poněmčení příjmení ústřední rodiny, jejíž rodokmen byl veřejně znám. „*Při každém novém urážlivém důkazu jejich pýchy šeptali si lidé o jejich praotci podruhovi a o jejich pramatce, hokynářovi dceři, vyčítajíc jim, že se jim až doposud nepodařilo vyzouti se z dřevěnek, z nemotorné selské nadutosti, jak se vyzuli ze selského jména Šembera, změnivše je v lahodnější a vznešenější Schönberg.*“⁹⁸ Ze samotné citace je patrné, jak bylo pohlíženo na rodiny s českými jmény, jejíž členové byli spjati s onou selskou nadutostí. Setkáváme se zde se stereotypním uvažováním o těchto dvou entitách.⁹⁹

Vnímaní českého obyvatelstva s odporem a opovržením je v románu vyobrazeno na několika místech. O českém lidu smýšlel například pan rada takto: „*Jest to lid hnusný, drsnatý a vzdělání neschopný, jako ten jeho barbarický jazyk, který mi zní v uších jako řezání pily. Bohudíky, že se teď již značně k hrobu chýlí; za nějaké desetiletí nebude ta hatlamatilka bohdá více v této krásné zemi zaznívati (...) že si konečně Němec oddechne ve vlasti, již si svou duševní silou a mravní převahou z Čech utvořil.*“¹⁰⁰ Paní pojezdna k jeho slovům ještě dodala, že „*jen když mluvím německy, zdá se mi, že jsem člověkem; tou češtinou sprostáči našinec úplně.*“¹⁰¹

---

⁹⁵ NEKULA, Marek. Smrt a zmrtnýchvstání národa: sen o Slavíně v české literatuře a kultuře. První vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2017. 592 stran. ISBN 978-80-246-3185-1, str. 282.

⁹⁶ Jan Hanuš Máchal pojednává o určitých složkách, z nichž pramenilo např. probuzení národa českého a které Karolina Světlá do svého románu zakomponovala.

⁹⁷ MÁCHAL, Jan. O českém románu novodobém. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930, str. 81.

⁹⁸ SVĚTLÁ, Karolína. První Češka. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, str. 22.

⁹⁹ Jak je o něm pojednáno Jiřím Rakem v publikaci *Bývali Čechové...: České historické mýty a stereotypy*.

¹⁰⁰ SVĚTLÁ, Karolína. První Češka. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, str. 210-211.

¹⁰¹ Tamtéž, str. 211.

K samotnému střetnutí dvou entit došlo při konfrontaci Vojtěcha Šambery a Emanuela Schönberga. Byl odhalen příbuzenský vztah mezi těmito dvěma postavami, což Emanuel odmítá a nazývá Vojtěcha lhářem. Rozhovor dvou mladých mužů je ale spíše konfrontací dvou soků v lásce, jelikož každý z nich miluje Jitku a chce ji pojmout za manželku.

Němectví je v rámci románu spojeno s městským prostředím a češství naopak s tím venkovským. Samotná Jitka se na venkově setkala s „prostým“ českým lidem, v přírodě našla klid a oživila své nadání. Tato spojitost není v literatuře ničím neobvyklým a v rámci diplomové práce bude na tento fakt ještě poukázáno. Opět se jedná o stereotypizaci. České kořeny jsou spjaty s venkovem, protože právě ten je považován za přírodě nejbližší, kdežto města jsou prvky v přírodě novými. Takto alegoricky lze pohlížet i na německý a český národ, přičemž německý národ je oním novým prvkem v českých zemích.

Karolina Světlá ve svém románu často zachycovala strojené chování německé části společnosti, jejich potřebu dobré společenské reputace a odmítání všeho českého. Celá rodina Schönbergova se chovala dle psaných i nepsaných společenských pravidel, nejvíce ovšem právě rodiče Bedřicha. Matka až fanaticky ulpívala na odevzdání se Bohu, ke kterému se modlila, aby měla dítě.

Karolina Světlá spatřovala největší sílu vlasteneckého citu v rodinách, které byly uměle poněmčeny. V těchto rodinách totiž ještě onen český duch nezemřel, a i přes jejich snahu působit na veřejnosti jako společenská elita se mohl najít jedinec, který by chtěl dané smýšlení změnit. Jedná se v podstatě o určité vzbuření zevnitř, o cit, který vyrůstá ze samotné zkušenosti s německým elementem.

2.4 Autobiografický román?

Na začátku kapitoly bylo uvedeno, že se v případě románu *První Češka* jedná o částečně autobiografický román. Jeví se jako podstatné dané tvrzení objasnit, popřípadě také uvést autobiografické prvky, které jsou v příběhu dohledatelné. Pro dané srovnání bude potřeba znalosti biografie samotné spisovatelky.

Zajímavostí je samotný název první kapitoly ve výboru Josefa Špičáka – *Zrození Češky*. Právě zde je dohledatelné, že Karolina Světlá vyrůstala v pražském prostředí a „*dějovou látku*¹⁰² *vážila z vypravování svého otce a jiných členů rodiny.*“¹⁰³ Jak dále uvádí Jan Hanuš Máchal, autorka si vybírala z těchto příběhů takové, které dle ní mohly napomoci objasnění vnitřních dějin českého národa a také vznik národního obrození. „*Příběhy z rodné*

---

¹⁰² Pro všechna díla z pražského prostředí.

¹⁰³ MÁCHAL, Jan. O českém románu novodobém. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930, str. 81.

Prahy autorka spojovala s nejnovějšími dějinami Čech, s průkopníky národně a občansky uvědomovacím hnutím.“¹⁰⁴ Nutno podotknout, že se Karolina Světlá k odkazu rodinných vzpomínek ve svých dílech sama hlásila: „*Pro Slovanské besedy Hálkem redigované jsem napsala První Češku, taktéž vzpomínku utkanou z vypravování otce mého o vnitřních dějinách jednoho z největších pražských domů kupeckých zejména v předešlém století po celé Evropě na slovo vzatého, kdež se byl přiučil vědám obchodním.*“¹⁰⁵

Karolina Světlá, pravým jménem Johana Rottová, vyrůstala stejně jako její hlavní hrdinka Jitka v rodině, ve které se střetávalo češství a německví: „*V rodině její stýkalo se mnoho živlů těžko smířitelných: kmenové češství a přistěhované německví, osvícené světoobčanství a úzkoprsá protireformační bigotnost (...)*“¹⁰⁶ Karolina Světlá pocházela z rodiny, která předurčovala její rozpolcenost. „*V odboji proti domovu u dvacetileté Johanky Rottové dlužno si povšimnouti ještě jednoho činitele – jest to moment národně vlastenecký, který do rodiny Rottovy vnášel Johančin bratr Petr Mužák (...)* jeho vlastenectví mělo pro vášnivou bouřlivačku cosi opojného a osvobodivého, co vanulo k ní rovněž z českého písennictví obrozeneckého: mocný a neklamný pocit poctivé kmenové příslušnosti oprošťoval duši z konvenčních lží staropražského prostředí (...)“¹⁰⁷

Především příbuzenstvo z otcovy strany formovaly u mladé Johany vlastenecké myšlenky. „*Hlásíce se jen naoko k víře katolické, přicházeli do Prahy vždy o pouti v den svatého Jana, přičemž tajně uctívali památku jiného Jana – Mistra Jana Husa, tvrdíce, že Jan Nepomucký byl za svatého prohlášen, a tak okázale slaven jen proto, že český lid zapomněl na svého pravého mistra.*“¹⁰⁸ Josef Špičák dále uvádí, že dané smýšlení rodiny z otcovy strany se na založení spisovatelky odrážely stejně tak jako tehdejší liberalistické proudy. Vlastenecká myšlenka byla v Jitce v jejím útlém dětství formována právě otcem, který s ní před spaním odříkával český otčenáš. Společný znak osudů spisovatelky a hrdinky může být tedy bezpochybně spatřen právě ve vlivu otce, jelikož výchovný vliv na Johanu byl v jejím časném

---

¹⁰⁴ LEHÁR, Jan et al. Česká literatura od počátků k dnešku. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8, str. 281.

¹⁰⁵ ŠPIČÁK, Josef. Karolina Světlá: studie s výběrem literárních vyznání, vzpomínek a korespondence K. Světlé a úvah o ní. 3. dopl. vyd. Praha: Melantrich, 1980. 407 s., 92 il. na příl. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti; sv. 56, str. 269-270.

¹⁰⁶ NOVÁK, Arne. Zvony domova a Myšlenky a spisovatelé. Praha: Novina, 1940. s. 309 Dostupné online. [http://kramerius.mlp.cz/kramerius/MShowPageDoc.do?id=1113753&mcp=&idpi=2205600&author=]

¹⁰⁷ Tamtéž str. 310-311.

¹⁰⁸ ŠPIČÁK, Josef. Karolina Světlá: studie s výběrem literárních vyznání, vzpomínek a korespondence K. Světlé a úvah o ní. 3. dopl. vyd. Praha: Melantrich, 1980. 407 s., 92 il. na příl. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti; sv. 56, str. 14.

mládí nejpříjemnější, otec jí „*otevřel při četných procházkách starou Prahou pohledy na pamětihodnosti města a někdejší českou národní minulost.*“¹⁰⁹

Vliv otcovy strany je patrný ve formování některých postav a přisouzení jim určitého prvku podivínství. Leander Čech doložil dané tvrzení citací slov Karoliny Světlé z jejích Upomínek, ve kterých líčila své příbuzné a jejich popis se hodí právě na románové postavy nesoucí národní myšlenku:

„*Byly to postavy jako z jiného světa, vysoké přísných tahů, příkrých způsobů, zasmušilého dumavého pohledu, a byť to také svět jiný, jenž z nich mluvil, ten starý, snad navždy již zašlý svět staročeské důstojnosti, počestnosti a slávy.*“¹¹⁰

Na druhou stranu byla spisovatelka vychovávána v měšťanské rodině a „*rodinná výchova byla – podle zvyku v takových rodinách – měšťansky konvenční (...) a Johančin odbojný duch se proti ní od počátku vzpouzel.*“¹¹¹ Karolina Světlá se se svojí rodinou rozcházela právě v otázce národní, vadil jí „*ostře nepřátelský postoj této rodiny vůči jakýmkoli českým národním snahám.*“¹¹²

Podobnost spisovatelky a její hrdinky může obeznámený čtenář spatřit v mnoha směrech. Jitka stejně tak jako spisovatelka měla silné vlastenecké cítění a stavěla tento cit nad ostatní. Vzorem a učitelem obou žen byl jejich otec a žily v rodině, kde se střetávala česká a německá entita.

---

¹⁰⁹ ŠPIČÁK, Josef. Karolina Světlá: studie s výběrem literárních vyznání, vzpomínek a korespondence K. Světlé a úvah o ní. 3. dopl. vyd. Praha: Melantrich, 1980. 407 s., 92 il. na příl. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti; sv. 56, str. 15.

¹¹⁰ ČECH, Leander. Karolina Světlá: Kritická studie. Brno: Nákladem Hlídky literární, 1891. Dostupné online [http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=22024], str. 27.

¹¹¹ Tamtéž, str. 23.

¹¹² Tamtéž, str. 21-22.

2.5 Shrnutí

Postava Jitky v románu *První Česka* je postavou alegorickou, reprezentuje český národ. Jitka jako žena pocítuje mateřský cit ke svému národu a tento cit řadí nad ostatní. Právě vlastenecký cit autorka staví nad city ostatní, skrze Jitku reflektuje své vlastní postoje a smýšlení.

V díle se projevují doznívající romantické tendence, částečně také tendence realistické. Romantické prvky spatřujeme především v podobě lásky tak, jak je vyobrazena v dílech, jež jsou řazeny k vlasteneckému romantismu. Dále k těmto tendencím řadíme romanticky laděné popisné pasáže, které působí na mnoha místech tajuplně. Realističnost díla může být vnímána v samotném zasazení příběhu do staré Prahy, do známých míst, a také ve vyobrazení osudu měšťanské rodiny, jejíž většina členů se snažila žít dle psaných i nepsaných společenských pravidel.

Román se ve společnosti objevil v období utlačování české části společnosti tou německou. V díle se tento střet češství a němectví objevuje, ať již v rámci celé společnosti či jedné rodiny. Němectví je spojeno s prostorem měst, češství potom naopak s venkovem. Karolina Světlá se ve svém románu, stejně tak jako mnoho dalších literátů v druhé polovině devatenáctého století, nevyhnula určité stereotypizaci českého a německého národa.

V kapitole jsme také upozornili na autobiografické prvky díla. Karolina Světlá zakomponovala do příběhu své osobní zážitky, jelikož sama vyrůstala v rodině, ve které především během svého dospívání narážela na střet češství a němectví a své národní citění musela prosazovat.

3 Gustav Pflieger Moravský: Z malého světa (1864)

Gustav Pflieger Moravský (1833–1875) byl básníkem a prozaikem, autorem „veršovaných, dramatických a prozaických obrazů ze života české společnosti, romanopisec se zájmem o mravní, národní a sociální problematiku.“¹¹³ Třetí kapitola je zaměřena na jeden z jeho nejcennějších literárních přínosů, na román *Z malého světa* (1864). Tematika díla byla v české literatuře do doby jeho vydání nevídaná, na což upozornil například Karel Krejčí: „Román českého autora je však i v měřítku světovém činem průbojným. Vždyť ještě několik desetiletí po jeho uveřejnění je nejednou v kritice uplatňováno stanovisko vylučující témata ze života dělnického z umělecké literatury z důvodu domněle estetických.“¹¹⁴ Autor ve svém díle prokazuje znalost poměrů v dělnické třídě a široký historický přehled. Tereza Nováková mluví o „vzácném nadání, čistém nadšení pro dobro a krásu, lásce k lidu utlačovanému.“¹¹⁵ Převládající sociální tematika, příběh, který je zakotven do určitého historického období a podpořen historickými fakty, jsou hlavní pilíře textu.

Rozsáhlý román je rozdělen do deseti kapitol a pro přehlednost bude děj krátce představen. Gustav Pflieger Moravský vylíčil osud chudého Václava Procházky. Ten utekl ve svých osmnácti letech z domova, protože již nechtěl na příkaz nevlastního otce pracovat jako brusič. Dostal se až do Prahy. Do města vstupoval s téměř stejně starým německých chlapcem, kterému zapůjčil peníze na vstup. Ačkoliv mladý Němec hotovost nepotřeboval, Václavovi ji již nevrátil. Václav hledal práci, ale marně. Nakonec se stal dělníkem v tiskárně, kde pracoval se svojí družkou Majdalénou, se kterou měl dceru Marii. Druhému chlapci, Němci Robertu Hütterovi, se naopak dařilo mnohem lépe. Díky své vchytralosti a německému původu se pomocí sňatku dostal do poměrně zámožné rodiny. Nakonec právě on koupil tiskárny, ve kterých Procházka pracoval, a stal se Procházkovým zaměstnavatelem. Jednou z dějových linek je příběh hraběte Arnošta, který je biologickým otcem Václava. Procházka po setkání s hrabětem odmítl jeho majetek a rozhodl se žít v chudobě. Jeho žena Majdalena zanedlouho zemřela. Dvacet let po těchto událostech došlo k dělnickému povstání, v jehož čele stáli Václav Procházka a Hynek Vácha, jeden z dřívějších dělníků. Důvodem bylo nahrazení lidské pracovní síly stroji. Vyústěním této situace byla již poslední konfrontace Procházky a Hüttera, následné devastování tiskárny a potlačení povstání. Hynek

---

¹¹³ OTRUBA, Mojmir, ed. a HOMOLOVÁ, Květa, ed. Čeští spisovatelé 19. století: stud. příručka. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. 255, [1], str. 152.

¹¹⁴ KREJČÍ, Karel. Gustav Pflieger Moravský. In: PFLEGER-MORAVSKÝ, Gustav. *Z malého světa*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, s. 391-399, str. 395.

¹¹⁵ NOVÁKOVÁ, T.: Hovory po práci. In: Domáci hospodyně. Ročník IV. Olomouc 1887, str. 140.

byl nalezen již mrtvý a Procházka zemřel v nemocnici. Příběh končí smířením Procházky s vlastním otcem a také se synem jeho soka Hüttera, který se zamiloval do Marie. Po tomto smíření Procházka zemřel.

Dílo obsahuje několik dějových linií, jejichž pojítka představuje postava Václava Procházky. Již z výše nastíněného obsahu je patrná sociální tematika, v románu stojí v popředí dělnická vrstva, bída a nouze této vrstvy jsou často zdůrazněny opozicí vyšší společenské vrstvy, tedy bohatých obchodníků převážně německého původu.

Gustav Pflieger Moravský přistoupil k psaní románu opravdu svědomitě, což dokazují i autorova slova v předmluvě prvního vydání, které ve vydavatelské poznámce čtenáři zprostředkovává Rudolf Skrček a o kterých se zmínil také Jan Hanuš Máchal ve své publikaci *O českém románu novodobém*:

„Je to už mnoho let, co jsem ve společnosti svého přítele Rudolfa Volta za účelem instruktivním navštívil několik závodů fabrických, mezi nimi zvláště Příbramovou velikolepou fabriku na kartouny na Smíchově. Prošli jsme tenkrát s Největší pozorností prostranné pracovny a tázali se na to a na ono, rozmlouvajíce s pracovníky. Slyšeli jsme nemálo stesků na život, ježto vedou ubozí dělníci fabriční.“¹¹⁶

Téměř dokonalá znalost dělnických poměrů, jejich životních podmínek a také obrazu tehdejší Prahy může na čtenáře působit jako určitý „dokument“ tehdejšího způsobu života i podoby Prahy. *„Pflieger zřejmě studoval bedlivě dělnické nepokoje r. 1844, které měly velký význam jako první znamení odboje proti patriarchálnímu hospodářství doby předbřeznové.“¹¹⁷*

Následující podkapitoly budou věnovány aspektům díla, které se jeví jako stěžejní. Bude nastíněn určitý rozpor mezi nastupující realistickou a doznívající romantickou tendencí, přičemž se obě podílí dotváření charakteru románu. Pozornost bude věnována také střetu německví a češství, tyto dvě entity jsou v románu zastoupeny dvěma ústředními postavami.

---

¹¹⁶ SKŘEČEK, Rudolf. Vydavatelské poznámky. In: PFLEGER-MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, s. 386-390, str. 388.

¹¹⁷ VÁCLAVEK, Bedřich. Literární studie a podobizny. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1962. 410, [5] s. Václavek, Bedřich: Spisy; Sv. 12, str. 166.

3.1 Historické aspekty díla

Podobu románu dotváří zakomponování historických událostí do příběhu. Vedle nich je iluze autenticity díla posílena začleněním postav s reálným základem do děje. Následující podkapitola bude zaměřena na dané aspekty díla.

Gustav Pflieger Moravský se přímo inspiroval událostmi z roku 1844¹¹⁸ a osudy zúčastněných dělníků. Karel Krejčí uvedl, že „*nová látka a odvážně postavená problematika je ještě zvýrazněna realisticky výstižným vykreslením života dělnického proletariátu v čtvrtích pražské chudiny na Františku a na Pohořelci, jeho práce v továrně i prvních výbuchů dělnické vzpoury proti vykořisťování roku 1844. Životné a pravdivé jsou i postavy jednotlivých dělníků a jejich rodin.*“¹¹⁹ Již samotný fakt, že se události opravdu staly, bezpochyby přispěly v době vzniku díla k uvěřitelnosti příběhu, jelikož samotné události a vznik románu dělí pouhé jedno desetiletí.

Začlenění historických událostí do děje je možno demonstrovat na konkrétních pasážích textu. Když se Robert Hütter dostal k bohatému kupci, jezdil nejdříve s vozíkem, proplétal se pražskými ulicemi. „*To hatění se v temných uličkách – tehdejší Hamburk neměl ještě tak krásných ulic a paláců jako po strašlivém požáru vypuklém dne 5. května 1842 – způsobovalo mu nesmírnou radost.*“¹²⁰ Nejen tedy autorovo datování událostí a spojování postav s těmito událostmi, ale také srovnávání tehdejších (románových) podob měst s podobou z roku 1864 se výrazně podílelo na posílení autenticity díla. Autor téměř vždy při popisu Prahy osvětlil, o jakých částech mluví. Popis mohl sloužit k lepší orientaci čtenáře znalého tehdejší podoby Prahy, nebo k vytvoření iluze dobře obeznámeného vypravěče. „*Tehdy byla tu hromada malých domků asi ve třech ulicích, z nichž běžely dvě ve směru nynější Florentinské ulice...*“¹²¹ Gustav Pflieger Moravský zacházel při popisech do velkých detailů: „*Tehdá nešlo se z ulice několik stupňů dolů, tenkrát nebyla ta ulička navežena jako nyní. Naopak portál kostela byl vyvýšek a muselo se asi přes tři stupně nahoru.*“¹²²

Reálný základ měly v románu postavy dělníků a vedle nich také postava hraběte Arnošta, pravého otce Václava. „*Jeho živým modelem byl Jiří Longueval hrabě Buquoy, osoba dobře známá v předbřeznové Praze (...) policie jej stále podezřívala ze styků*

---

¹¹⁸ V tomto roce došlo k prvním rozsáhlému povstání dělnické třídy v českých zemích.

¹¹⁹ KREJČÍ, Karel. Gustav Pflieger Moravský. In: PFLEGER-MORAVSKÝ, Gustav. *Z malého světa*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, s. 391-399, str. 395.

¹²⁰ Tamtéž, str. 56.

¹²¹ Tamtéž, str. 23.

¹²² PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. *Z malého světa*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 74.

*s chudinou a dělnictvem. Roku 1848 projevil dosti ostentativně sympatie s českým hnutím.*¹²³ Již v obsahovém přehledu románu byla zmíněna aktivní účast hraběte Arnošta na přípravování dělnické vzpoury, úmysl pomoci dělníkům vystavěním sanatoria apod. „*I když ve vyličení Pflugrově vidíme ohlas pouliční legendy pražské, bohatě přebarvený romantickou literární konvencí, nelze říci, že tato postava je pouhou literární fikcí.*“¹²⁴ Zmíněným romantickým rysům figury bude věnována samostatná podkapitola, pro tuto subkapitolu je stěžejní, že postava referuje k historicky doložitelné osobnosti.

Vedle hraběte Arnošta uvádí Karel Velemínský jako historickou osobnost také jeho pomocníka Jilemníka: „*Jelemník je asi známý lékař a národní hospodář Fr. C. Kampelík, který podle zprávy Horáčkovi vyjednával s dělníky a později byl z prvních vůdců dělnických.*“¹²⁵ Také v románu se daná postava věnuje komunikaci s dělníky a stává se pravou rukou hraběte.

Ještě markantněji je autenticita posílena propojením historických událostí se samotnými postavami, ať již s reálným základem či čistě fiktivními: „*Když pak po válkách francouzských začínal se i v Čechách průmysl a obchod křísit, tu velmi rychle vzrůstal se též v Praze nový duch.*“¹²⁶ Veškeré tyto události měly dopad na celou společnost, mnohdy i na konkrétní postavy. Tak tomu bylo i v případě Václavova biologického otce, knížete Arnošta: „*Třicet let před dobou, v níž naše povídka začíná, nabyla čelná šlechtická emigrace francouzská po nesmírném převratu roku 1789 přesvědčení, že pozbyla na čas všech podmínek k další existenci ve Francii. (...) Po celém Německu, u nás v Čechách a v Rakousku potkáváme se s velmi četnými jmeny francouzskými, jež náležela kdysi ke kruhu šlechty na dvoře krále Ludvíka ve zkaženosti mravů se lesknoucí. Takž se stalo i s hrabětem ***.*“¹²⁷ Následuje popis dalších událostí včetně jejich vlivu na společnost. Popsaná část dějin je zasazena do života hraběte Arnošta a jeho rodiny a měla zásadní dopad na její existenci. Autor ve svém díle téměř všechny tyto události datuje. Již s menší přesností potom uvádí období, které uběhlo mezi jednotlivými pasážemi příběhu. Obvykle mluví pouze o několika letech. Doba, ve které se příběh odehrává, je recipientovi ale obvykle přiblížena pomocí

---

¹²³ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 396.

¹²⁴ Tamtéž, str. 396.

¹²⁵ VELEMÍNSKÝ, K.: Gustav Pflieger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, str. 228.

¹²⁶ Tamtéž, str. 98.

¹²⁷ Tamtéž, str. 171.

historických událostí, popřípadě jejich datací. „*Uplynulo od výstupů posledně vypravovaných asi dvacet let. Jsme tedy v létě roku 1843.*“¹²⁸

Začlenění historických událostí či postav do příběhu slouží nejen k posílení autenticity románu, ale také k vytvoření iluze tzv. nadosobního, plně informovaného či vševědoucího vypravěče. Čtenář čte příběh s pocitem, že může vypravěči věřit a že mu daný vypravěč uvádí pravdivá fakta. Tento pocit, nebo také iluzi, se autorovi podařilo vytvořit propojením příběhu s historicky dohledatelnými fakty. Jedná se navíc o události, které se vzhledem ke genezi díla odehrály v nepříliš vzdálené době, soudobý čtenář se tak mohl opřít o vlastní empirii. Iluze vševědoucnosti čtenáři dodává pocit, že je mu představena ucelená podoba tehdejší společnosti, konkrétně potom jedné její společenské vrstvy, a to vrstvy dělnické.

3.2 Prolínání realistických a romantických tendencí

Vznik románu spadá do šedesátých let devatenáctého století, tedy do období nastupujících realistických tendencí. O prolínání těchto dvou tendencí v románu bude pojednáno v následující podkapitole, zaměřena bude také na postavy, jež odpovídají typologiím postav daných literárních směrů.

Jak jsme již nastínili, realistické tendence jsou v díle patrné. Jedná se o dílo založené na zobrazení určité společenské vrstvy i společnosti jako celku, čemuž dané tvrzení odpovídá. Stejně jako vnější prostor, tedy prostor měst a okolí, obsahuje dílo i detailní popisy vnitřních prostorů – například místnosti, v níž dělníci v hojném počtu s rodinami přespávali. „*Nad postelí visel obrázek představující zvěstování Panny Marie, začmouděný a pošpiněný od všelikého hmyzu. Vedle této postele stála u zdi naproti vchodu druhá postel, možná ještě nuznější, nad níž visel dřevěný křížek s Kristem Pánem, (...)*“¹²⁹ S pečlivostí je popsán také prostor samotné fabriky. „*Vstupme do širokého stavení fabričního. Vpravo vedla krátká, úzká a nízká chodba do velké síně, kde pracovali tiskaři (...)*“¹³⁰ Po uvedené citaci následuje v díle další popis prostoru fabriky, opět s četnými detaily. Vypravěč se mimo jiné zastavuje u mnohých maličností, které zachycují rutinní tendence dělníků: „*Obyčejně byla ta okna otevřena, aby měl vzduch volného přístupu.*“¹³¹ Detailní popis konkrétních rituálů či využití stereotypů lze též pokládat za realistickou tendenci. Jedná se o snahu zrcadlit realitu.

---

¹²⁸ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. *Z malého světa*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 220.

¹²⁹ Tamtéž, str. 75.

¹³⁰ Tamtéž, str. 101.

¹³¹ Tamtéž.

Jan Jakubec charakterizoval přístup Gustava Pflera Moravského k tehdy vznikajícímu textu: „*A tak Pfler, syn panského úředníka, první jde mezi lid továrenský, do dusné, páchnoucí atmosféry v továrně, do lidských doupat na Starém Městě Pražském, přeplněných vyhoštěnci mravně zvrhlými i morálně a povahově vznešenými.*“¹³² Gustav Pfler Moravský totiž opravdu čtenáře zavedl mezi tento lid, a to právě díky detailním popisům a začlenění historických událostí do příběhu.

Vedle popisu vnějšího a vnitřního prostoru se autor soustředil na detailní vnější charakteristiku románových postav. Jedná se v první řadě o obecný popis vzezření postavy: „*Dívka byla střední postavy, tělo měla sice štíhlé, avšak ramena skoro příliš široká, ačkoli panenská svěžest prsou hleděla nesouměrnost jaksi vyrovnati.*“¹³³ Součástí románu jsou také popisy, které čtenáři přibližují aktuální vzhled postavy a jež mohou naznačovat její emoční stav: „*Tiskař byl bledý jako smrt, rty se mu chvěly, vlasy měl rozčuchány, obličej upocený nesl na sobě ráz největšího pohnutí.*“¹³⁴ Popisy jsou v rámci díla funkční a dotváří celkovou atmosféru situací.

V díle může čtenář rozpoznat typizaci postav, charakteristickou pro realistická díla. Jedná se v první řadě o postavu dělníka. Většina dělníků se chová podle psaných či nepsaných pravidel, pracuje, aby uživila svoji rodinu, a žije v životním stereotypu. Jedná se ovšem o vrstvu žijící na okraji společnosti, lišící se od jiných vrstev. Lásky mezi mladým Hütterem a Procházkovou dcerou se jeví od samého počátku jako nemožná právě kvůli samotné Marii, která není vyšší vrstvou považována za plnohodnotnou členku společnosti. Za konkrétní postavu odpovídající směru realismu může být označena postava nevlastního otce hlavního hrdiny. Starý Procházka vždy žil v rámci společenského systému tak, aby uživil svoji rodinu, společnosti se nikdy nevymykal a žil v rámci jejich pravidel.

Realistické tendence díla jsou tedy spatřovány především v četných vnějších i vnitřních, mnohdy rozsáhlých, popisech, snaze autora zobrazit skutečnost takovou, jakou se zdála být, a mimo jiné také typizaci některých románových postav.

Román *Z malého světa* zmínil ve své publikaci německý slavista Walter Schamchula, který uvedl: „*S třídním románem Z malého světa se Pfler-Moravský už jednoznačně nachází na poli májovců.*“¹³⁵ Gustava Pflera Moravského tedy spojuje s realisticky

---

¹³² JAKUBEC, J. Původce českého románu sociálního. K třicetileté památce úmrtí Gustava Pflera Moravského. Lumír, 1905/1906, roč. 34, č. 1, str. 20.

¹³³ Tamtéž, str. 231.

¹³⁴ Tamtéž, str. 347.

¹³⁵ SCHAMSCHULA, Walter. Geschichte der tschechischen Literatur. Köln: Böhlau, 2004. Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slawen, Bd. 36. ISBN 34-120-2795-2, str. 196. [vlastní překlad]

zaměřenou skupinou spisovatelů, kteří sociální problematiku tematizovali. O romantickém pásmu, o kterém bude pojednáno v následujících odstavcích, se Schamschula nezmiňuje.

Vedle tendencí realistických jsou v románu evidentní doznívající tendence romantické, o čemž ve své publikaci pojednal Bedřich Václavek, který konstatoval, že „*romantické tradice pak ještě zatěžují také první plán prvního českého románu sociálního*.“¹³⁶ Konkrétně se dle něj jedná o splývání románu s románem milostným či kombinace obrazu skutečnosti s fantazií.¹³⁷

Tajuplně a romanticky působí na čtenáře noční setkávání v zahradách, konkrétně jejich popis, v nočních hodinách se odehrálo také zachránění mladého Procházky jeho vlastním otcem. Celá situace působila tajemně stejně jako postava hraběte. Bedřich Václavek konstatoval, že „*přes tento romantický rámec a konstrukci je Z malého světa prvním projevem nové skutečnosti společenské v českém románě*.“¹³⁸ Bezpochyby se jedná o román obsahující nové literární tendence, ale zároveň také o dílo zachycující tendence doznívající.

Romanticky laděnou postavou je postava hraběte Arnošta. Jan Hanuš Máchal označil za romantické celé pásmo o dělníku Strouhalovi a hraběti Arnoštovi.¹³⁹ Zmíněná pasáž pojednává o milostném trojúhelníku, přebrání milé nejlepšímu příteli, následný útěk jeho milé i setkání mužů po letech. Příběh hraběte, Pavla a Amálie nezapadá dle Karla Velemínského do románu jako celku. „*Román tím rozdělen ve dvě neslučitelné části, ač se autor o přirozené jejich spojení upřímně pokoušel*.“¹⁴⁰ Čtenář se blíže setkává s emočním prožíváním situací, jako například při setkání hraběte s vlastním synem, které doprovází jeho rozpolcenost. „*Jeho srdce, kteréž po tak dlouhá léta práhlo po odpuštění a smíření, (...) to srdce opuštěné a neuznané od vlastního dítěte*“¹⁴¹ Postavu tvoří romantickou její odlišnost od společenské vrstvy, ze které pochází a jejíž členem je. Navíc je hrabě romantickým hrdinou, který bojoval o svoji lásku, jež pro ně byla zakázaná. Kvůli lásce zradil přítele a Amálii nakonec opustil. Jedná se o rozpolceného hrdinu s tajemnou minulostí, jenž je spjat s dělnickou vrstvou díky svému vlastnímu synovi.

Karel Velemínský konstatoval, že romanopisci šedesátých let (19. století) nestačilo, aby byl jeho hrdina „*ryzí povahy a neohroženým vůdcem, dělník sociálního románu let*

---

¹³⁶ VÁCLAVEK, Bedřich. Literární studie a podobizny. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1962. 410, [5] s. Václavek, Bedřich: Spisy; Sv. 12, str. 166.

¹³⁷ Tamtéž, str. 166.

¹³⁸ Tamtéž, str. 166-167.

¹³⁹ MÁCHAL, Jan. O českém románě novodobém. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930. str. 70.

¹⁴⁰ VELEMÍNSKÝ, K.: Gustav Pflieger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha, 1904, str. 229.

¹⁴¹ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 263.

*šedesátých musí být ještě nějak spjat se starým světem hrabat a tajemných rodinných událostí.*¹⁴² Tato tendence spisovatelů tehdejší doby se odrazila i v románu *Z malého světa* a jasně dokládá tehdejší střet dvou nejvýraznějších literárních tendencí devatenáctého století.

Romantická je také láska mezi Arnoštem a Amálií. Jedná se o lásku zakázanou, která je nakonec naplněna, ale nekončí šťastně. V románu autor vykreslil i lásku Alexandera a Marie. „*Když spatřil dívku samotnou, zapomněl na všechno a vášně rozbouřila vlny jeho žádosti.*“¹⁴³ Marie byla ochotná se kvůli postoji svého otce zřeknout lásky k Alexanderovi. Zřeknutí se lásky bychom mohli považovat za jeden z rysů romantismu. Láska těchto dvou mladých lidí byla později naplněna, ale až po svolení otce.

Romantické pásmo vyprávějící o hraběti Arnoštovi je spjato s dřívějšími léty, než v níž se hlavní děj odehrává. Může se jednat o určitý odkaz k minulosti, jakožto i odkaz k těmto tendencím. V dělnickém prostředí se ovšem vyskytuje postava, která romantickému typu postavy také odpovídá. Jedná se o Hynka Váchu.¹⁴⁴ Hynek Vácha není typickým dělníkem, i když měl snahu jím být. Jedná se o mladíka plného ideálů, má rád knihy, chtěl by se vzdělávat, bouří se proti společnosti a proti dělnické vrstvě. Stojí tedy nejen na okraji celé společnosti, ale také na okraji dělnické třídy, jejíž členem se necítí být, zároveň se tedy jedná o postavu rozpolcenou. Hynek věděl, že se musí postarat o svoji matku, že by měl pracovat, současně pro něj bylo ale velmi těžké tuto roli přijmout. Na konci románu Hynek během demonstrace zemřel.

Jan Jakubec označil v časopise *Lumír* román *Z malého světa* za první český sociální román, zároveň ale uvedl, že „*se jeho jádro utopilo v nápadné slupce fanatického romantismu (...) spor kapitálu a práce Pfleger řeší arcí svým romantickým idealismem*“¹⁴⁵ Bez postavy tajemného hraběte Arnošta by totiž stěží došlo v továrně k demonstracím, které byly nakonec pro dělnickou vrstvu úspěšné. V konečném důsledku tedy došlo k řešení sociálních problémů pomocí romanticky stylizované postavy. Rudolf Málek, který román označil za první český proletářský román, kritizoval v periodiku *Knihy a čtenáři* ono propletení romantických

---

¹⁴² VELEMÍNSKÝ, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, str. 229.

¹⁴³ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. *Z malého světa*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 285.

¹⁴⁴ Již na první pohled je zřejmá podoba jeho jména se jménem Karla Hynka Máchy, což by čtenáře mohlo odkazovat právě na romantismus.

¹⁴⁵ JAKUBEC, J. Původce českého románu sociálního. K třicetileté památce úmrtí Gustava Pflagra Moravského. *Lumír*, 1905/1906, roč. 34, č. 1, str. 19-20.

a realistických tendencí. Konstatoval, že „*realismus dělnického života jest v přímém rozporu k ideově ryze romantickým částem.*“¹⁴⁶

Kritika prolínání romantických a realistických tendencí je patrná také u Karla Poláka, který r. 1955 v časopise *Lumír* napsal: „*Poprvé zobrazil zde český autor české dělnictvo v palčivém okamžiku třídního boje. V spleťtém ději rozsáhlého románu počíná si již Pfleger na mnoha místech realisticky (...)* Vedle toho však Pfleger už v tomto díle třídní boj skreslil mnoha nepravdami, které neplynuly jenom z dobového nedostatku uvědomění, ale i z Pflegerova zásadního a doživotního konservatismus.“¹⁴⁷ Chybná je dle Poláka také Pflegerova tendenčnost, jelikož dle něj z románu vyplývá, že dělnictvo bylo utiskováno jen od německého továrníka.

V podkapitole jsme nastínili prolínání realistických a romantických tendencí v díle. Ačkoliv jsou dle některých autorů romantické tendence v díle nadbytečné, dotváří celkový ráz díla a jsou jeho součástí. Tento směrový střet odpovídá nastupujícímu vlivu realismu a doznívajícímu vlivu romantismu. Zajímavostí je, že zřejmě nejvíce romanticky laděná postava románu je právě postava hraběte Arnošta, která odkazuje k historicky doložitelné osobnosti.

3.3 Střet německé a české entity

Čtvrtá podkapitola je věnována konfrontaci dvou mužských postav, které jsou zároveň zástupci dvou národních entit, k jejichž střetu v románu dochází. Na odlišných osudech mladíků, kteří se při vstupu do Prahy nacházeli ve zdánlivě stejné výchozí pozici, se odráží odlišné osudy dvou národů žijících na jednom území.

Hlavní mužské postavy, které stojí v příběhu v opozici, jsou Václav Procházka a Robert Hütter. Je patrné, že se měl Václav až do odchodu z domova poměrně dobře, musel ovšem tvrdě pracovat. To, že si rodina nežila špatně, dokládá také fakt, že „*Barka musela uvařiti ty milé brambory v poledne a večer, ukuchtit nějakou kaši, uvařiti za dlouhý měsíc kousek masa a zadělati na koláč.*“¹⁴⁸ Robert Hütter odcházel z domova, v němž v ideálních

---

¹⁴⁶ MÁLEK, R. Náš první proletářský román. K výročí smrti G. Pflagra Moravského. Knihy a čtenáři, 1946, roč. 6, č. 15, str. 224.

¹⁴⁷ POLÁK, K. Gustav Pfleger Moravský. Literární noviny, 1955, roč. 4, č. 37, str. 6.

¹⁴⁸ Tamtéž, str. 7.

životních podmínkách evidentně nežil: „*Byl úplně zdrav přes všechno tahání v domě, přes všechnu špatnou stravu.*“¹⁴⁹

Také svým zevnějškem byli mladíci vykresleni jako velice si podobní. Jeden z nich, Robert, působil vesele, „*zdálo se, že ho jeho obnošená torba, z nížto vykukovaly roztrhané boty a velmi špinavé prádlo, ani za mák neobtěžuje.*“¹⁵⁰ Stejně tak druhý chlapec, Václav, byl velice skromně oblečený. „*Stará rekrutýrská čapka s natrženým štítem, jenžto visel chůdci přes pravé oko, kazajka velmi podezřelé barvy, až po krk zaonutá několika pěti knoflíky rozličného druhu, a režné kalhoty záplatami zohyzděné, to vše tvořilo jeho oděv.*“¹⁵¹ Na rozdíl od Roberta je charakterizován jako zádumčivý a smutný. Obě postavy měly před vstupem do Prahy podobnou zkušenost s kontaktem s ostatními lidmi. Stařec, kterého Václav potkal a kterému nešťastnou náhodou málem rozbil okno, pro něj neměl hezkého slova. „*I jdi ke všem d'asům, flamendře!*“¹⁵² Václav okamžitě pomyslel na pomstu „*Jako blesk vrhl se k starci a zvedl svou sukovitou hůl. Okamžik, a hlava starcova byla by se rozlítla.*“¹⁵³ Václav ovšem svůj pohyb nedokonal a ke starci promluvil: „*Prosil jsem tě o odpuštění, a ty místo odpuštění vynadals mi jako zloději! Bůh ti odpusť! (...) Buď s bohem! Hanba, že tvoje stáří nesvědčí o tvé dobrotě!*“¹⁵⁴ Neublížil muži, který mu ublížil slovem, nepomstil se, ačkoliv to zprvu cítil jako nutné.

Do podobné situace je zasazena postava Roberta Hüttera, jenž byl znavený po dlouhé cestě a poprosil jednoho vozku, aby jej svezl. Autor vykreslil vozkovu reakci následovně: „*Však já bych ti vyhnal nemoc z těla, ty lenivče!*“¹⁵⁵ V Robertovi se také probudil vztek. „*Vozka jej nelidsky odmrštil, jej napolo hladem a úchvatem mrtvého – nuže dobře! Ať pozná jeho pomstu!*“¹⁵⁶ Robert vypustil vozkovi všechna kola, „*svědomí mu často činilo výčitky – on však odbyl je takto: Proč mne na smrt hladového a zemdlelého odmrštil a pohanil, když mně mohl beze škody dopřáti ulehčení?*“¹⁵⁷ Zdánlivě odlišné situace obou mladíků, vykreslení jejich emocí a vyústění jejich hněvu je jedním z rysů, které tyto chlapce odlišují. Václav nedokonal svoji pomstu a rozloučil se se starcem slovy, která odkazovala k Bohu. Robert ovšem pomstu dokončil a výčitky svědomí zahnal.

---

¹⁴⁹ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 50.

¹⁵⁰ Tamtéž, str. 15.

¹⁵¹ Tamtéž, str. 15-16.

¹⁵² Tamtéž, str. 16.

¹⁵³ Tamtéž, str. 16.

¹⁵⁴ Tamtéž, str. 17.

¹⁵⁵ Tamtéž, str. 53.

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ Tamtéž, str. 55.

Gustav Pflieger Moravský popsal v románu vstup obou mladíků do Prahy, zároveň také jejich nerovnocenné výchozí pozice, konkrétně pomocí situace, ve které mladíci mluvili s policejním orgánem. Autor popsal reakci policejního orgánu, jenž se dozvěděl, že je Robert Hütter Němec. „*Ah, vy jste Němec? Tázal se ihned vlídněji policejník.*“¹⁵⁸ Poté německy promluvil k Václavovi, který mu nerozuměl, a jeho reakce byla mnohem ostřejší. „*Zas takový dareba, osopil se naň policejník. Jak vypadá! Takoví lidé neměli by se do Prahy pouštět. Já bych to jinak zavedl. Pak to flámuje, nic to nedělá, pere se to po hospodách a nic to neumí.*“¹⁵⁹ Celá vzniklá situace tak, jak ji sám autor líčí, již naznačuje nerovnocenné zacházení s mladíky odlišných národností.

Karel Krejčí ve svém doslovu zmínil, že „*boj sociální spojuje Pflieger s bojem národním. Ukazuje, proč se v této době zaměstnavateli stávali převážně Němci, kterými jejich rozšířený a v Čechách privilegovaný jazyk jako nástroj vládní a hospodářské moci dával daleko větší možnosti vyšínout se a zmocnit se výrobních prostředků, jejichž pomocí mohli vykořisťovat dělnickou práci (...)* Obraz Němce Hüttera a Čecha Procházky, kteří se sejdou na počátku románu, aby se pak jejich cesty diametrálně rozešly k dvěma pólům tehdejší společnosti, není historicky zkreslený.“¹⁶⁰ Autor chtěl čtenáře nejen seznámit se sociální tematikou oné doby, ale také s obrazem celé společnosti, který byl dotvářen mimo jiné i vnímáním českého a německého obyvatelstva či schopností Čechů mluvit německy. Procházka a Hütter v románu představují dvě entity, českou a německou, které se snaží uspět ve společnosti, a ačkoliv se na první pohled může zdát, že mají stejnou výchozí pozici, zdánlivě malý detail naznačil opak. Tímto detailem je právě jazyková dispozice každého z nich. Také Karel Velemínský se vyjadřuje ke vstupu Václava Procházky do Prahy. Dle něj „*Od první chvíle (...) stíhala jej kletba tkvící na příslušníkovi české luzy.*“¹⁶¹

Robert Hütter pracoval před vstupem do Prahy v Lipsku u jednoho kupce. „*Hoch poznával, jakým způsobem kupci bohatnou, jak nízká cena té neb oné věci najednou vystoupá, jak lacině se kupuje a jak draze se prodává. Poznání toto mělo na mladíka podivuhodný vliv; on viděl, že veškerá cena zboží závisí toliko od dovedného s ní nakládání.*“¹⁶² Této zkušenosti využil chlapec hned první večer v Praze, když díky půjčeným penězům od Václava Procházky

---

¹⁵⁸ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 21.

¹⁵⁹ Tamtéž.

¹⁶⁰ KREJČÍ, Karel. Gustav Pflieger Moravský. In: PFLEGER-MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 396.

¹⁶¹ VELEMÍNSKÝ, K.: Gustav Pflieger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904, str. 227.

¹⁶² PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 57.

prodal lacině koupené věci mnohem draž. „*Bez veškerých výčitek vypůjčil si na věčnou oplátku od žebráka polovici jeho jmění a svým kupeckým uměním vytěžil z peněz těchto pět tolarů.*“¹⁶³ Na úspěšném prodeji věci se podílela také Robertova výřečnost, v první řadě ale jeho německý původ. Paradoxně tedy právě díky Václavu Procházkovi a jeho dobrému úmyslu pomoci se Robert Hütter stal členem vyšší společenské vrstvy, což mu zajistilo jiný osud než osud jeho protivníka.

Václav poznal, který muž jej zaměstnává a který propustil jeho ženu z fabriky. Robert si na Václava vzpomněl až při jejich druhé konfrontaci, při níž mu sám Procházka prozradil, že právě on byl mladík, který mu půjčil peníze. „*Pane, vy nejste o nic lepší nežli já! (...) Vy jste mně nazval sprostým padouchem, nuže, já vám ve jménu prostého lidu metám tuto hanebnou nadávku ve vaši tvář zpět! Vy jste tak sprostým člověkem jako já!*“¹⁶⁴ Procházkova slova způsobila, že se obě mužské postavy staly opět rovnocennými. V průběhu Václavova monologu je tematizována také otázka národní: „*Vám, cizinci, přálo štěstí v mé vlasti, mně pronásledovalo neštěstí, kamkoli jsem se obrátil.*“¹⁶⁵ Nedošlo ovšem ke smíření obou účastníků a Václav slíbil Hütterovi pomstu. K tomu došlo až smířením Procházky s Alexandrem Hütterem a Procházkovým svolením ke sňatku Alexandra s jeho dcerou Marií. Postava Robert Hüttera na konci románu zemřela, což může být chápáno opět symbolicky, tudíž že lidé jsou si rovni a každého bez výjimky a bez ohledu na jeho společenskou příslušnost čeká stejný konec života.

Představení německé a české entity jako dvou nepřátelských protipólů není v literatuře ničím neobvyklým. Jiří Rak pojednal ve své publikaci *Bývali Čechové* o stereotypním pojetí Němců jako úhlavních nepřátel českého národa.¹⁶⁶ Právě v 19. století dochází dle něj k úplnému dotvoření obrazu Němců jako nepřátel Slovanů.¹⁶⁷ Vytváření tohoto obrazu se odráželo i v románu *Z malého světa*, ve kterém stojí jeho autor jednoznačně na straně reprezentantů české národnosti, zatímco Němci jsou vnímáni negativně.

---

¹⁶³ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. *Z malého světa*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 58.

¹⁶⁴ Tamtéž, str. 350.

¹⁶⁵ Tamtéž, str. 351.

¹⁶⁶ RAK, Jiří. *Bývali Čechové...: Čes. hist. mýty a stereotypy*. 1. vyd. Jinočany: H & H, 1994. 148 s. ISBN 80-85787-73-3, str.99.

¹⁶⁷ O protiněmeckém stereotypu pojednává v publikaci *Česká společnost před sto lety: identita stereotyp, mýtus* také Blanka Soukupová. Hovoří především o proměnách češtví, o českém strachu z německví a o pocitu Slovanů, že mají bojovat proti germánskému světu. Tento stereotyp se bezpochyby podílel na charakteru literárních děl v období, o němž naše práce referuje.

3.4 Tematicko-motivická analýza

Následující podkapitola bude zaměřena na některá témata a motivy, které se v analyzovaném románu objevují. Autor využíval pro dokreslení díla nejen určité prostory a postavy, ale blíže určoval i vztahy mezi těmito postavami.

Dominantním mezilidským vztahem je v románu vztah rodič – dítě. Každý z těchto vztahů je čtenáři přiblížen, ať již chováním jeho účastníků vůči sobě či samotným zhodnocením vztahu autorem. Tento příbuzenský vztah je čtenáři zobrazen nejen v rámci dělnické vrstvy, ale také vyšší společenské vrstvy a pojítkem mezi těmito vrstvami je potom vztah Václava Procházky s biologickým otcem hrabětem Arnoštem. Jan Jakubec ve svém článku v časopise *Lumír* uvedl, že „*autor je v boji s kapitálem na straně lidu, protože je na jeho straně lidskost (...) na straně zaměstnavatele je samá tvrdá zištnost, bezohledné vysávání sil dělnických, mravní otrlost, u dělnictva v hlavních zástupcích poctivost, ušlechtilé a vznešené vztahy, znající prospěch jen celku, ne jednotlivců.*“¹⁶⁸ Právě tato inklinace autora ke straně dělnictva je zřejmá skrze zobrazení (především rodinných) vztahů mezi příslušníky určitých vrstev. Autor vytváří určitý typ postavy určité společenské vrstvy, pokud se tato postava daným způsobem nechová, dostane se nakonec do jiné vrstvy nebo je s ní minimálně myšlenkově propojena.

Václava Procházku zachránil jeho vlastní otec v den jeho vstupu do Prahy a zanechal mu v kapse zlatáček, který chlapec našel až ráno. Když poté žádal Václav o službu u zlatníka, začal mu majitel obchodu okamžitě nadávat do flamendrů, právě kvůli jeho zevnějšku. Václav se rozzlobil a začal zlatníka škrtit, odvěkli jej ale dva strážníci a byl zavřen. Zlatník nakonec přiznal, že se zmýlil. Hlavní hrdina ovšem nesl tuto situaci velmi těžko: „*Tehdy jsem myslel, že se opravdu zblázním. Vzpomínal jsem si na matku, a tu mi bylo, jako by se její obraz ode mě odvracel. A přece jsem si vědom, že jsem nevinen, že moje celá vina spočívala v tom, že jsem se dal unést hněvem a že jsem napadl zlatníka, abych se pomstil za jeho nezasloužené nadávky.*“¹⁶⁹ Václav si v této chvíli vzpomněl na svoji matku jako na symbol ctnosti a lásky, nemyslel na sebe, ale na to, jak by se na něj dívala právě ona. Právě v této situaci je zobrazena jeho morální hodnoty a čest. Václav pocítil stud a věděl, že chce být lepším člověkem. Kladné vyobrazení postavy dělnické vrstvy zřetelně odpovídá autorově preferenci.

Strouhal seznámil Václava s jeho biologickým otcem, jenž mu chtěl dát Václavovi své jméno a i jmění: „*Zde listinami těmito uznávám tě, mladíku, veřejně před celým světem za*

---

¹⁶⁸ JAKUBEC, J. Původce českého románu sociálního. K třicetileté památce úmrtí Gustava Pflagra Moravského. *Lumír*, 1905/1906, roč. 34, č. 1, str. 20.

¹⁶⁹ Tamtéž, str. 85.

svého syna, za svého dědice, já ti odstupuji všechno jmění své ...¹⁷⁰ Václavova reakce je pro něj byla šokující a odpovídala vnitřní změně, kterou jeho osoba prodělala.

„Způsob, jakýmž každý¹⁷¹ vinu svou ukájel, liší se velice; můj prostý rozum káže mi, abych se držel toho, jenž ze mne učinil bezděky dělníka, který si vydobýváездеjšího chleba mozoly vlastních rukou. Já nepřijímám ničehož od vás, pane hrabě. Já své jméno Václav Procházka budu nositi dále, já se za ně nemusím stydět. Nepokalil jsem čistotu jeho žádným skutkem. Svědomí mé je čisté jako slunce (...) V mém srdci neozývá se ani nejslabší ozvěna lásky dítěte k vám otci.“¹⁷²

Václav v monologu odmítl nabídku svého vlastního otce, kterého otcem ani nazývat nechtěl. Tím hlavním důvodem byl především způsob, jakým chtěl hrabě svoji vinu odčinit. Sám Václav, ačkoliv byl svým původem urozený, cítil se být prostým dělníkem: *„Sprostý dělník nehodí se do bohatých komnat vašich zámků.“¹⁷³* Navíc pro Václava již nebyla důležitá pravda, ale to, co cítil: *„Láska synovská, cit to nejsvětější, jenž se tvoří vespolným obcováním, nedá se papíry vynahraditi (...) Já jsem věrným synem země, v níž jsem se narodil, já jsem Čechem, náležím s celou duší k oné chátře, na níž ze všech stran se plivá, a také chci zůstatí tím opovrženým tvorem.“¹⁷⁴* V jeho řeči je patrný vlastenecký cit, Václav se jako Čech cítí být příslušníkem dělnické vrstvy, protože právě takové postavení jim většinou v době, do níž je román zasazen, patřilo. Autor poukázal také na to, že není stěžejní, ve které společenské vrstvě se člověk narodil, ale ve které vyrostl. Největší vyvrcholení scény je věta, kterou pronesl ke Strouhalovi: *„Strouhale, tys, tys, přes můj otec!“¹⁷⁵* Václav považoval za svého otce prostého dělníka a samotnému hraběti dále Václav řekl: *„Váš syn by se nemohl nikdy vybaviti ze svých obmezených názorů – neboť vy jste z rodu vysokého, vy jste z kruhů oněch, jež opovrhují luzou – jež odkopávají domácí lid.“¹⁷⁶* Takovým člověkem Václav být nechtěl. Hrabě Arnošt poté z Prahy odešel.

Po dvaceti letech se ovšem hrabě Arnošt do Prahy vrátil a zjistil, že jeho syn žije. Navíc se dozvěděl, jakým člověkem se stal jeho syn, což v něm probudilo hrdost.

---

¹⁷⁰ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 214.

¹⁷¹ Myšlen hrabě Arnošt a Strouhal

¹⁷² PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 215.

¹⁷³ Tamtéž, str. 216.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Tamtéž, str. 217.

¹⁷⁶ Tamtéž, str. 216.

„Procházka – jeho syn – co dítě revoluce, co dítě otce, jež ovanul vzduch svobody u kolébky, byl první, jenž způsobil hnutí neslýchané po celé Praze a po předměstích, - on to byl, jenž hnul lidem (...) a tento muž pocházel z boku jeho a protože podpory dopřátí musil otec lidu bídnému a nešťastnému, aby se smířil se synem.“¹⁷⁷ Hrabě věděl, že je jeho syn již pevně zakořeněný v dělnické vrstvě, že by se s ním mohl sblížit pouze kontaktem s ní. Obraz vnímání syna se ovšem od jejich setkání zcela změnil. Jeho prvotní myšlenky na syna, před jejich prvním seznámením, byly plné obav: „*A což je-li něčím horším než dělníkem? Je-li záhalčivcem, je-li dosud tak bídným jako tehdy, když jej urval hrozící smrti? Přijde-li dnes hlásiti se po svém otci bez košile, bez čepice? Je-li dosud sprostý, nevzdělaný, hrubý, drzý syn sprosté české chátry?*“¹⁷⁸ Poté, co hrabě svého syna uviděl, bylo mu ještě hůře: „*Obraz syna jej zničil.*“¹⁷⁹ Najednou byl hrabě na syna pyšný a dokázal pochopit důvody jeho tehdejšího rozhodnutí.

Vztah Václava a hraběte Arnošta se změnil až v poslední scéně, v níž Václav umíral. Po celou dobu netušil, že muž z vyšší společnosti, který dělníkům pomáhal při přípravách dělnické vzpory a který chtěl věnovat nemalou finanční částku na stavbu ošetřoven pro dělníky, je jeho otec, jehož ale téměř dvacet let neviděl. Hrabě se změnil, především díky slovům jeho syna. „*Pak hledal ruku hraběte a přitisknul ji ke svým rtům, drže ji tak dlouhou, dlouhou chvíli, a smáčel ji celým proudem vřelých slzí.*“¹⁸⁰

V románu vystupuje již zmíněná postava Hynka Váchy. Hynek se snažil starat o matku, dokonce kvůli hladovění prodal i svoji drahou knihu: „*tu po dlouhém, strašném boji, přinucen hladem a žalostí nad bídou své matky, rozhodl se Hynek ke kroku bolestnému; jednoho dne vzal Hájkovu kroniku a zanesl ji Sedleckému.*“¹⁸¹ Hynek se naučil také psát díky příteli z vyšší společenské vrstvy, ale u této práce nevydržel, odešel na nějaký čas z Prahy. Když se vrátil, našel svoji matku na smrtelné posteli, z fabriky byla vyhozena, trpěla hladem a on jí již nemohl pomoci. Autor líčí scénu umírající matky, u jejíž smrti je její syn: „*Hynek vykřikl jako šílený a vrhl se na mrtvolu, jež pomalu vychladala. On myslil, že to nepřečká, že mu hlava praskne, že se zblázní.*“¹⁸² Vykreslení smrti Váchové, především pocitů jejího syna, který poté přečká celou noc u jejího hrobu, působí na čtenáře silně emotivně.

---

¹⁷⁷ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 276.

¹⁷⁸ Tamtéž, str. 202.

¹⁷⁹ Tamtéž, str. 209.

¹⁸⁰ Tamtéž, str. 384.

¹⁸¹ Tamtéž, str. 313.

¹⁸² Tamtéž, str. 320.

Je pravděpodobné, že vykreslení silného pouta mezi matkou a synem bylo odrazem vlastního vztahu autora ke své matce. Velemínský nám tento vztah přibližuje: „*V prosinci r. 1862 zemřela Pflegrovi matka, nejpečlivější opatrovnice v jeho chorobě. Ztráta ta nesmírně na něj zapůsobila. Po několik týdnů nebyl schopen žádné práce.*“¹⁸³ Je tedy pravděpodobné, že své pocity reflektoval právě v případě Hynka Váchy.

V rámci vyšší společenské vrstvy je nejvíce patrný vztah Roberta Hüttera a jeho syna Alexandra. Tento vztah můžeme jako čtenáři odvodit především z jednání samotných postav, z jejich vzájemných dialogů. Mladý Hütter je jediným synem Roberta Hüttera, dále má ještě dvě dcery, Rózu a Toničku. „*Děti vychovány jsou v přepychu, bohatství. Nerady vzpomínaly na dědečka ze strany otcovy – byl prý chudý tkadlec daleko v německé říši.*“¹⁸⁴ Samotná částice *prý* čtenáři naznačuje, že Hütter o svém otci a své rodině nemluvil, styděl se za svůj prostý původ a nechtěl, aby o něm kdokoliv věděl.

Na konci díla vykreslil Pfleger Moravský smíření Procházky s mladým Hütterem a ten si mohl Marii vzít. Došlo ovšem ke změně společenského postavení Alexandra: „*Jsem nyní chudý a hodím se k dceři vaší.*“¹⁸⁵ Karel Velemínský popsal tuto situaci následovně: „*Syn továrníkův uznal hříchy plutokracie, a podav ruku dělníkově dceři, smířil rozpor mezi oběma společenskými vrstvami.*“¹⁸⁶ Ačkoliv byl mladý Hütter původem z vyšší společenské vrstvy, s umírajícím Procházkou již mluvil jako zchudlý fabrikant, což dokládá výše uvedená citace. Sám Alexander pravil, že až nyní se hodí k Marii. Čtenář by mohl polemizovat nad tím, jak by se situace odehrávala v případě, kdy by byl mladý Hütter stále majetným majitelem fabriky a členem společenské vrstvy, která Procházku tolikrát ponížila. Dané smíření bychom ovšem mohli brát jako symbolické smíření dvou společenských vrstev, jelikož původ Hüttera se nemění.

3.5 Textová poznámka

V rámci diplomové práce bylo pracováno s původní verzí z roku 1864, z níž bylo také citováno. Gustav Pfleger Moravský ovšem svůj román později upravil, druhé vydání vyšlo roku 1872. Menší změny a přepisy je možné najít v celém románu. Tyto změny jsou podle Velemínského důsledkem „*důležitých změn v životě české společnosti, již silně zapůsobily na*

---

¹⁸³ VELEMÍNSKÝ, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha, 1904. str. 226.

¹⁸⁴ PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962. str. 223.

¹⁸⁵ Tamtéž, str. 384.

¹⁸⁶ VELEMÍNSKÝ, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha, 1904. str. 228.

veřejné mínění a zřejmě i na mínění autora (...) docházelo především k prudkému rozvoji buržoazie, takže vedle fabrikanta a podnikatele Němce stojí již také fabrikant a podnikatel Čech.“¹⁸⁷

Největší změnou prošel způsob popisu zranění Václava Procházky na konci příběhu. Touto situací vrcholí v původní verzi demonstrace dělníků, přičemž je hrdina zraněn vojskem, které proti dělníkům zasahuje. V přepracovaném vydání je ovšem hlavní hrdina „zasažen padajícím strojem ve chvíli, kdy se snaží své druhy, které sám vedl proti bezcitnému fabrikantovi, odvrátit od ničení jejich domnělých železných nepřátel.“¹⁸⁸ V původní verzi jim rozhodně v tomto drancování bránit nechce, naopak je k činnosti vybízí. Dle Karla Krejčího „chtěl Pfleger zřejmě touto změnou vyjádřit s odstupem času svůj nesouhlas s ničením strojů a jeho kritické stanovisko k této destruktivní průvodní složce živelného dělnického boje v podstatě není nesprávné.“¹⁸⁹ Jiné zakončení osudu Václava Procházky, především příčina jeho smrti, je důsledkem odlišného mínění autora, které ale nekoresponduje s obdobím, do něhož děj spadá. Karel Krejčí označuje tuto změnu za určitý anachronismus. Přepsání pasáží podle něj románu spíše škodí, ubírá na autenticitě a neodpovídá dobovému kontextu, ale potřebám doby, ve které román ani původně nebyl napsán. Právě díky svému revolučnímu charakteru a realistickému základu byl román tak úspěšný, zařazení jiného zakončení do autorem popisované doby nepůsobí dále realisticky.

Za zmínku stojí i další přepis, kterého se autor v druhém vydání dopustil. Konkrétně se jedná o partnera Marie Procházkové, kterým se nestal mladý Hütter, ale Hynek Vácha, jenž v přepracované verzi při povstání nezemřel. „Autor pravděpodobně sám cítil malou pravděpodobnost své fabule – bohatý mladík vzdává se pro chudé děvče bohatství ...“¹⁹⁰ Tento konec můžeme přisuzovat doznívajícím romantickým tendencím. Po několika letech ovšem již romantické tendence nebyly v literatuře dominantní a autor se rozhodl ukončit román „reálněji.“ V publikaci *Čeští spisovatelé 19. století* je o tomto konci psáno následující: „ovšem epické řešení (navíc motivované konvenčními a nepravděpodobnými zápletkami), konečný smír vykoupený spojením dětí nepřátelských otců, je naivní, stejně jako jsou utopické

---

¹⁸⁷ VELEMÍNSKÝ, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha, 1904, str. 228.

¹⁸⁸ KREJČÍ, Karel. Gustav Pfleger Moravský. In: PFLEGER-MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 397.

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ Tamtéž, str. 230

*autorovy návrhy, jak ulehčit údělu dělnictva.*¹⁹¹ Celá dějová linie chudého Procházky dle autorů postrádá věrohodnost, mimo jiné i kvůli doznívajícím romantickým tendencím.

Gustav Pflieger Moravský přispěl k pozměnění charakteru díla také svojí předmluvou k druhému vydání. V ní „*omlouvá se autor proti výtkám německé kritiky (snad soukromé?), že jeho román jest tendenčně zabarven. Nutno připustiti, že jet v něm dělník líčen objektivněji, nežli kapitalista nebo úředník Němec.*“¹⁹² V předmluvě autor zmínil, že si ani nepomyslel, že by se román mohl dočkat druhého vydání. K výtkám tendenčnosti se vyjádřil následovně:

*Jednu však výčitku odmítám od sebe, která se mi učinila nedávno ze strany německé, výčitku to hrubé výstřední tendenčnosti. Myslím, že vše, cokoli počínáme, má jakousi tendenci; nemá se vůbec ani mysliti práce bez účele (...) V knize mé jsou poměry našeho národního společenského života líčeny barvami doby, v níž u nás život tento jinak se takřka nejevil. A že od té doby u nás se živlem cizím vedl se boj a že se boj tento vede osud na život a na smrt zbraní nejkrutší, za to nemůže spisovatel, jenž líčí holou objektivní pravdu.*¹⁹³

Autor se tedy zčásti za ono tendenční zbarvení omluvil, ale zároveň jej vnímal jako potřebné, ba i nutné. Obhajoval navíc tuto tendenčnost tím, že objektivně popisoval pouze to, jak daná doba opravdu vypadala. Nutno ovšem podotknout, že tohle tendenční zbarvení vzešlo z autorovy důkladné studie dělnického života a jejich nejen životních, ale také pracovních podmínek, za kterými stáli právě soudobí kapitalisté či němečtí úředníci. Zahrnutí omluvy do předmluvy nekorresponduje s původní myšlenkou vydání románu. Přihlédneme-li navíc k některým změnám v samotných pasážích textu, a jedná se o změny radikální, nabydeme dojmu, že se chtěl autor kritikům opravdu spíše zavděčit, případně že sám změnil postoj k zobrazovanému tématu. Uplynulo ovšem skoro celé desetiletí od doby vydání, a proto se jeví snaha o tuto změnu jako zbytečná.

---

¹⁹¹ OTRUBA, Mojmír, ed. a HOMOLOVÁ, Květa, ed. Čeští spisovatelé 19. století: stud. příručka. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. 255, [1], str. 153.

¹⁹² Tamtéž, str. 228-229.

¹⁹³ SKŘEČEK, Rudolf. Vydavatelské poznámky. In: PFLEGER-MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, str. 387.

3.6 Shrnutí

Gustav Pflieger Moravský se snažil zachytit podobu české společnosti v první polovině devatenáctého století se soustředěním na dělnickou vrstvu. Osudy dělníků a jiných postav se odehrávají na pozadí historických událostí, některé z nich navíc referují k reálným historickým osobnostem. Události mohou zasahovat do osudů postav, nebo jsou uvedeny pro osvětlení daného společenského vývoje, což posiluje autenticitu díla a jeho věrohodnost.

V díle je též patrné prolínání realistických a romantických literárních tendencí. V rámci realismu se jedná o detailní popisy, ať již historických událostí či samotných vnějších a vnitřních prostorů, popisy soudobé Prahy, obydlí dělníků či fabriky, ve které pracovali. Tyto popisy jsou dokladem autorovy pečlivé studie života dělníků a jeho zájmu o dělnickou vrstvu. Pfliegerovi Moravskému se podařil zachytit nástup a rozvoj kapitalismu, nahrazení lidské pracovní síly stroji. Romantické motivy jsou patrné z tajuplného osudu hraběte Arnošta a jeho lásce k Amálii, dále také u postavy Hynka Váchy.

Důležitým aspektem je střet německé a české entity, které jsou v díle zastoupeny dvěma hlavními postavami. Poukázali jsme na odlišné výchozí pozice, tehdejší zohlednění národní příslušnosti a její vliv na osud postav. Vzhledem k zobrazení dělnické vrstvy jako mravně čistší se jeví autorův přístup jako tendenční.

4 Sofie Podlipská: Osud a nadání (1872)

Romány Sofie Podlipské (1833-1897) se vyznačovaly především „*výchovnou tendencí a zvláštním zřetelem k morálním problémům a k otázkám postavení žen ve společnosti.*“¹⁹⁴ Nejinak je tomu i v případě rozsáhlého románu *Osud a nadání*, který poprvé vyšel v roce 1872. Dílo věnovala autorka svojí sestře Karolině Světlé, což čtenáři naznačuje samotná dedikace před začátkem knihy: „*Ty, sestro, doprovod' mne touto knížkou k srdcím českých sester našich veškerých.*“¹⁹⁵ Autorka v tomto díle rozvíjí několik dějových linií, které jsou navzájem propleteny a jejichž postavy se setkávají a zase rozcházejí. V následujících podkapitolách bude román podroben důkladnější analýze, na jejímž základě bude zachycena podoba společenského románu 70. let 19. století. Miloš Pohorský hovořil o podobném charakteru díla Sofie Podlipské jako u spisovatele Václava Vlčka. Dle něj se jednalo o „*pokus podat průřez soudobé české společnosti.*“¹⁹⁶

Jana Vraiová ve své studii *Uminěnkyně dobra Sofie Podlipská: kapitola z dějin literárního midcultu 19. století* zmiňuje, že Sofie Podlipská vstoupila na pole sociálního románu právě romány *Příbuzní, Osud a nadání a Lidské včely*, a to v době, „*kdy byl v české literatuře realizován pouze Gustavem Pfliegerem Moravským.*“¹⁹⁷ Dané informace byly uvedeny v časopise *Ženský svět* v roce 1897. Dále autorka uvádí inspiraci Sofie Podlipské francouzskou spisovatelkou George Sandovou, v případě románu *Osud a nadání* se jedná o inspiraci konkrétním díle *Consuelo*.¹⁹⁸

Příběh začíná na zámku v Libějicích, kam přijela rodina Duchoslavova, otec, matka a nemocný syn Viktorin. Na zámku bydlela také správceva rodina, správce měl tři dcery – Linu, Emilii a Virginu. Malé Virgině bylo v té době osm let, měla velké nadání, a proto ji začal mladý Viktorin, milující vědu, učit. Viktorin a Virgina jsou hlavními postavami příběhu, na jehož konci spolu žili šťastně a vychovávali dceru Blaženku. Hlavní linie a zároveň i dějové linie vedlejší jsou velice obsáhlé, proto se k jejich popisu uchýlíme pouze tehdy, bude-li to pro naši práci účelné.

---

¹⁹⁴ Dějiny české literatury. III, Literatura druhé poloviny devatenáctého století. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 631 s. Práce ČSAV, str. 255.

¹⁹⁵ PODLIPSKÁ, Sofie. *Osud a nadání: román*. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihotiskárna: J. Otto, 1872, str. 5.

¹⁹⁶ Dějiny české literatury. III, Literatura druhé poloviny devatenáctého století. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 631 s. Práce ČSAV, str. 255.

¹⁹⁷ VRAJOVÁ, Jana. *Uminěnkyně dobra Sofie Podlipská: kapitola z dějin literárního midcultu 19. století*. Vydání první. Praha: Akropolis, 2017. 223 stran. ISBN 978-80-7470-148-1, str. 46.

¹⁹⁸ Tamtéž, str. 95.

4.1 Oslovení čtenářky

Sofie Podlipská psala svůj román pro čtenářky. Argumentem může být již samotné věnování, ve kterém autorka zmiňovala srdce českých sester. Dále jsou v textu dohledatelné pasáže, ve kterých se Sofie Podlipská nejednou obracela přímo na čtenářku, kterou skrze text oslovovala. Poprvé je tomu tak v situaci, kdy se mladá Lina, čerstvě zamilovaná do Viktorina, vydala naproti svému tehdy budoucímu snoubenci Mařinskému. Lina se nemohla smířit se svým prohřešením proti společenským pravidlům a zmítala se mezi různými bludy a výplody své fantazie. Tehdy měla pocit, že zahlédla u rybníka vodníka, o kterém se povídalo, že zde přebývá. Nakonec vyšlo najevo, že se jednalo pouze o listy vrby. Lina se svěřila Mařinskému, který dostal strach a chtěl rychle: „*Jen se nesmějte mému Mařinskému, vždyť se to vše událo nikoli dnes, ani včera, ale v dobách vašich babiček, vy mladinké dívčinky, jež ve Vodníka již nevěříte.*“¹⁹⁹ V rámci výstavby textu je zajímavé samotné spojení *mému Mařinskému*. Autorka na tomto místě dává jasně najevo, že postava, kterou čtenářkám v rámci svého románu přibližuje, je postavou smyšlenou, fungující pouze v rámci románu. Dále autorka naznačila, ve které době se příběh odehrává a nabádala své čtenářky k tomu, aby této skutečnosti přizpůsobily recepci díla.

Již výše bylo poznamenáno, že spisovatelka nazvala své čtenářky sestrami, její ztotožnění se s nimi je patrné v samotném textu, ve kterém je dohledatelné užití první osoby plurálu. „*My pak, totiž ty čtenářko a já, měly jsme v kapitole dotčené tak mnoho práce jiné, že si to již odpustíme, jestliže jsme spolu naň zapomněly.*“²⁰⁰ Podlipská se také několikrát vracela k postavám a k líčení jejich osudu, pokud o nich delší čas nepromluvila. „*Nyní ho tu zase máme. Kde zatím byl, co robil, uhlídáme dále. Kde se vzal – tu se vzal.*“²⁰¹ Autorčino vypravování v první osobě množného čísla napomáhá ztotožnění se čtenářky s autorkou, pocitu sounáležitosti a podílení se na rozvíjení příběhu.

Z výše naznačeného je zřejmé, že byl román určen pro všechny ženy – tedy pro ženy jakéhokoliv společenského postavení. Termín společenský román zde do jisté míry odpovídá tomu, že je román určen pro celou společnost, konkrétně především pro její ženskou část. Pocit sounáležitosti, oslovování čtenářky je jednou z největších předností knihy. Jak lépe by mohla autorka vtáhnout do děje čtenářky než tak, aby samotné měly pocit, že příběh prožívají, jsou jeho součástí, tvoří jej a není důležité, z jaké společenské vrstvy pochází.

---

¹⁹⁹ PODLIPSKÁ, Sofie. Osud a nadání: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihitiskárna: J. Otto, 1872, str. 65.

²⁰⁰ Tamtéž, str. 101.

²⁰¹ Tamtéž.

4.2 Národní otázka

O tématu národní otázky bylo pojednáno již v předchozích kapitolách. Dané téma je možno odhalit také v románu *Osud a nadání*, k čemuž bezpochyby přispívá i skutečnost, že se autorka „zrodila z doby, kdy každá uvědomělá snaha měla význam národní.“²⁰² Miloš Pohorský konstatoval, že „román ukazuje, jak se probouzelo národní uvědomění před rokem 1848.“²⁰³ V následujících odstavcích bude demonstrováno, jak je s tématem národa pracováno v románu *Osud a nadání*, jaké postavy jsou nositeli národní myšlenky a jak se v rámci příběhu manifestují.

Sofie Podlipská se v románu *Osud a nadání* na mnoha místech zmiňuje o událostech týkajících se českého národa. Popisuje například dobu, kdy „odpravili lidu českému nejdražšího učitele Jana Husi.“²⁰⁴ Následně dodává, že byl český lid, konkrétně jeho pokrok ve smýšlení, „násilně zastaven, nezastavili ho sice, ale pozvolna zastavovali a zdrželi jej sice. Orel byl stažen, spoután, v hlubiny uvržen.“²⁰⁵ Autorka projevila v tomto popisu své vlastní vlastenecké smýšlení a snažila se jej probudit i ve čtenáři. Navíc hojně užívala symboliku, jak je tomu například u postavy svatého Jana Nepomuckého. „Na místě drahého řečníka Husa postavili symbol mlčení v jazyku Jana Nepomuckého sníženému orlu na prastaré posvátné místo.“²⁰⁶ Český národ je zde představován jako „národ bez jazyka“, a to doslova. Symbolem se mu má stát právě výše zmíněný Jan Nepomucký, jemuž byl podle legendy jazyk vyříznut. Zároveň autorka reflektovala tendence vlastenců, tedy těch, kteří „zkoušeli, zdali možno i ve vazbách vzlétnout třeba dosti nizounko. Lid ale nevěda a ničeho netuše chodil se modlit k němému jazyku sv. Jana Nepomuckého.“²⁰⁷

Sofie Podlipská si v rámci svého díla vybrala postavu Pavla Jarého, jakožto nositele vlasteneckých myšlenek a činů. Pavel Jarý se zamiloval do herečky Barušky Křepinské a po jejím odmítnutí se zprvu uchýlil na rodný venkov a později se začal věnovat vlasteneckým otázkám. Pavel dle svých slov „žije jedině službě křísící se vlasti“ a vyzývá, aby „šli všickni pod ten prapor a nemuseli pouze věřit, mohou s přesvědčením jíti do boje.“²⁰⁸ S Křepinskou si byl ovšem Jarý dle svých slov podobný, a to právě ve vlasteneckém smýšlení. „V něčem se

---

²⁰² HOLEČKOVÁ, Jelena. Sofie Podlipská ve svých vzpomínkách, dopisech a denících. 2. vyd. Praha: Topič, 1941. 121 s. Topičovy knihy českých osudů, str. 9.

²⁰³ Dějiny české literatury. III, Literatura druhé poloviny devatenáctého století. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 631 s. Práce ČSAV, str. 255.

²⁰⁴ Tamtéž, str. 221.

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ PODLIPSKÁ, Sofie. *Osud a nadání*: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihotiskárna: J. Otto, 1872 str. 221.

²⁰⁷ Tamtéž.

²⁰⁸ Tamtéž, str. 196.

přece setkáváme, a sice v citu vlasteneckém. V něm jsme bratrem a sestrou, v něm slyšíme jeden druhého a mluvíme k sobě, aniž jsme sobě na blízku. ²⁰⁹

Baruška Křepinská je vyobrazena jako postava, na níž je demonstrován odklon z dané cesty určené ženě. Jednoho dne za pomoci hraběte Vrbny utekla z rodného kraje Liběnic a později se z ní stala slavná herečka. Zpočátku hrála pouze v němčině, v románu ale přichází moment, kdy se v ní probudil vlastenecký cit, a to konkrétně ve chvíli, kdy se setkala s Pavlem Jarým a Viktorinem. Byla velice pohnuta tímto setkáním, jelikož pocházela ze stejného kraje jako dva mladíci a vzpomněla si na svůj domov. Na téže společenské sešlosti byla vyzvána, aby zazpívala. Začala zpívat českou národní píseň, kterou ji kdysi v dětství naučil Pavel. Tento zpěv popisuje autorka jako *„zvuky, každému z dětství povědomé, později utlumené, násilně zapomenuté.* ²¹⁰ Na tomto místě Podlipská opět naráží na potlačení české entity, ovšem *„starý, mladý, komu kde zbylo ve hlubinách srdce stínečku toho skvostného citu, jenž ke vlasti nás váže, zazpíval si s sebou.* ²¹¹ Autorka popisuje znovunalezení vlasteneckého citu, který v každém dřímá: *„Druh druhu tisknul ruku, jakoby náhle vše procitlo a jeden druhého nyní teprve poznával.* ²¹²

Křepinská hrála do zmíněného okamžiku pouze německy, ale právě vlastenci v čele s Pavlem Jarým ji požádali, zda by se mohla účastnit divadelního představení v češtině. Herečka ani na chvíli nezaváhala, i když to znamenalo, že se na ni někteří lidé budou dívat skrze prsty.

„Hrávala, kdykoliv bylo zapotřebí, neopovrhla žádným sebe bídňejším kusem, přijmula i vedlejší úlohu a pokaždé povznesla celé představení pouhým zjevem svým a zvučně krásným proslovováním mateřštiny. V rovné míře byla ctěna, zbožňována a v českých kruzích slula kněžkou českého umění, kdežto v německých s lichou galanterií sice do očí umělkyní, za zády přece pohrdlivě herečkou ji nazývali. ²¹³

S vlasteneckou otázkou je spjata také hlavní mužská postava Viktorin, který při jednom svém příjezdu z Ameriky myslí na svůj domov: *„Jen co domov český jej zas upoutal, ač bolestně se obával, že nikdy již volným nebude ani národ jeho ani on sám.* ²¹⁴ Viktorin se

---

²⁰⁹ PODLIPSKÁ, Sofie. Osud a nadání: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihotiskárna: J. Otto, str. 196.

²¹⁰ Tamtéž, str. 125.

²¹¹ Tamtéž.

²¹² Tamtéž.

²¹³ Tamtéž, str. 222-223.

²¹⁴ Tamtéž, str. 270.

vracel domů a měl být na přání svých rodičů zasnouben s jednou dívkou. Národ je v textu personifikován a jeho osud je paralelně přirovnán k osudu Viktorina. Snaha vlastenců mluvit česky se střetávala s tendencí promlouvat německy i v rámci rodiny Duchoslavů. Po svatbě Viktorina a Virginy žila mladá žena v jedné domácnosti s rodiči svého manžela. V této domácnosti, jako i v jiných, se „všickni Duchoslavovic rádi k češtině po příkladu Virginy vraceli. Paní Duchoslavová i Julinka brojily proti tomuto jazyku, a domácnost rozpadla se ve dva tábory různých národností, živel německý vzpínal se nad český.“²¹⁵ Domácnost Duchoslavů by mohla být opět paralelně přirovnána k celému národu, který byl také rozdělen na dva tábory. Jeden se nechtěl přizpůsobit a chtěl bojovat za práva své vlasti a druhý ve snaze zlepšit či zachovat si svoji společenskou pozici a zavděčit se, se přizpůsoboval. Vrbna mluvil o „vlastencích, nové sektě v Čechách, ti mluví, píší a zpívají česky.“²¹⁶

Česká vlast a vlastenectví je v románu spjata především s venkovem. Virginia v Praze mluvila německy ale s výrazným českým přízvukem, Pavel Jarý a Křepinská, hlavní zástupci zmiňovaného vlastenectví, jsou spjata s životem na venkově, kde se ještě český jazyk pěstoval. Naopak německý vliv a německá entita jsou obecně spojeny s prostorem města, v tomto případě konkrétně s Prahou, odkud pochází například rodina Duchoslavova.

Téma národní otázky, jehož zakomponování do příběhu bylo demonstrováno výše, je jedním z témat románu *Osud a nadání*. Z citací je patrné, že sama autorka k této otázce nezaujímalá objektivní postoj, ale stála na straně české entity. Sofie Podlipská si pro šíření svého postoje vybrala společenský román určený především ženám, tedy ve své sobě nejlepší možné médium.

4.3 Ženská otázka

Dílo se vyznačuje zobrazením četných osudů ženských postav. Samotné postavy a jejich osudy se od sebe navzájem liší, ať již svým původem či názorem. Otázka ženské úlohy v tehdejší době a rozpor této úlohy s touhou po vzdělání je dalším tématem románu. V následujících odstavcích bude nastíněno, jak autorka danou otázku tematizovala, a to především prostřednictvím ženských postav.

Sofie Podlipská zobrazila dobu, ve které byla pozice ženy ve společnosti jasně stanovena. Žena měla stát jako věrná manželka po boku svého muže, tiše mu naslouchat a pečovat o něj, dále se starat o děti a domácnost. Pro ženy neexistovala možnost vyššího

---

²¹⁵ PODLIPSKÁ, Sofie. *Osud a nadání*: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihtiskárna: J. Otto, str. 371.

²¹⁶ Tamtéž, str. 125.

vzdělání či pracovní pozice. „Zevně poutala doba ženu hradbou předsudků, jednostrannou domácí výchovou, vylučovala ji naprosto z veřejných zaměstnání.“²¹⁷ Většina ženských románových postav tuto roli přijala a ztotožnila se s ní.

O vzdělání žen v devatenáctém století pojednala Milena Lenderová v publikaci *K hříchu i k modlitbě*. V kapitole *Ženská má být vzdělaná aneb Potíže s dívčím vzděláním* zmínila slova Antonína Gindely, českého historika, z osmdesátých let devatenáctého století. Ten prohlásil, že žena má být vzdělaná, ale v podstatě jen do té míry, aby jí vědomosti nebránily v naplnění jejího poslání, které jí bylo přiděleno přírodou.²¹⁸ Lenderová konstatovala, že dané vyjádření patří k těm tolerantnějším, co se dané otázky v období devatenáctého století týče. „Boj o ženské vzdělání, o přístup k němu, o jeho obsah i rozsah, o místa, kde se má realizovat, má svou dlouhou historii, historii, která je těžko uchopitelná a občas trochu mlhavá. Jedno je však nad jiné jasné: až do 19. století bylo pro většinovou evropskou společnost vzdělání žen okrajovou záležitostí.“²¹⁹

Nutno dodat, že cílem Sofie Podlipské nebylo našeptávat českým ženám, aby ze své „přirozené“ dráhy sešly, což uvedla ve své publikaci také Jelena Heidenreichová-Holečková. Ideální žena rozhodně neměla stát (dle Sofie Podlipské) v opozici k muži a být jeho nepřítelkyní, Sofie Podlipská chtěla pro ženu možnost vzdělání a rozvíjení nadání, ovšem pouze pro účely duševního rozvoje, nikoliv pro možnost výdělku. Dále Heidenreichová-Holečková uvedla, že dle Sofie Podlipské by ani nemělo dojít k setření rozdílů společenského postavení muže a ženy a k vyrovnání práv mezi nimi, protože by to společnosti mohlo jen uškodit.²²⁰ Daná charakteristika ideální ženy neodpovídá ale v rámci románu ani jedné z ženských postav. Proč do dané koncepce nezapadají, bude nastíněno v následujících odstavcích.

Jan Hanuš Máchal uvedl, že se Sofie Podlipská v románu věnuje ženské otázce, přičemž „požaduje všestrannější vychování dívek, volnější rozvoj jejich schopností duševních (...) Otázky tyto spisovatelka prostě propaguje a debatuje o nich, avšak základním motivem románu nejsou.“²²¹ Hlavní téma románu spatřoval Máchal v tematizaci lásky, k čemuž budeme referovat v následující podkapitole. Pro nás je stěžejní, že nespatřuje hlavní záměr

---

²¹⁷ HOLEČKOVÁ, Jelena. Sofie Podlipská ve svých vzpomínkách, dopisech a denících. 2. vyd. Praha: Topič, 1941. 121 s. Topičovy knihy českých osudů, str. 9.

²¹⁸ LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*. Vydání druhé, v Karolinu první, přepracované. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. 319 stran, 32 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 978-80-246-3540-8, str. 39.

²¹⁹ Tamtéž.

²²⁰ Tamtéž, str. 12-13.

²²¹ MÁCHAL, Jan. *O českém románu novodobém*. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930, str. 96-97.

autorky v tom, aby ukázala, jak má být správná žena vychována a jak má plnit svoji společenskou roli.

Pozornost bude nyní zaměřena na konkrétní ženské postavy. Jednou z nich je paní správcová. Ta vychovávala své dcery v rámci nepsaných společenských pravidel, vedla je především k práci a poslušnosti. Jejím hlavním cílem bylo dcery dobře vdát. Správcová si zakládala na dobré pověsti svých dcer, což dokazují také její myšlenky ve chvíli, kdy za paní Duchoslavovou na zámek dojížděl bývalý majitel pan Vrbna. Paní správcová si po scéně, kterou ztropil pan Duchoslav, „*blahořečila, že má dcery tak řádně vychované, že není obavy, aby kdy čehos podobného jako paní Duchoslavová se dopustily.*“²²² Tato žena bezpochyby plnila svoji ženskou roli, ale ambice na sebevzdělání je u ní možno dohledat pouze stěží. Ba naopak nerada viděla, když se její dcera Virginka chtěla vzdělávat.

Ačkoliv se může zdát, že se své matce nejvíce podobá nejstarší dcera Lina, největší podobu můžeme spatřovat u prostřední Emilky. Ta totiž stejně poslušně a bez vyšších ambicí zastávala v domácnosti svoji ženskou roli, nejprve roli dcery a později také manželky. I přesto měli rodiče více rádi Linu, matka často připomínala Emilce, aby se „*stejně jako její sestra držela těchže zásad,*“²²³ jelikož si „*rodiče zakládali nejvíce na Lině, obdivovali se jí a nejen že v ničem ji nekárali, ale snášeli s uspokojením, kárala-li ona některé jejich činy.*“²²⁴ O Emilce autorka píše, že „*byla mírnější povahy (než Lina) a považována za trochu přihlouplou.*“²²⁵ Dívka, která měla zrzavé vlasy, byla popisována jako nepřiliš krásná: „*její tvář ne právě krásná ani duchaplná, měla výraz tak přívětivý, že matce srdce se rozehrálo, a když se k ní posadila, po rusých vlasech ji hladíc (...)*“²²⁶

Emilce a její charakteristice není v románu věnováno mnoho prostoru, jedná se spíše o plochou postavu, která přebírá nejdříve názory svých rodičů a později manžela. Často je vyobrazována jako sedící u šicího stroje či vzdychající po své tajné lásce. Její smutek ovšem nikdo nebral nikdy nějak vážně: „*Ale Lina netázala se jí na její tajemství, zdálo se jí malicherné.*“²²⁷ Postava Emilky se dostala do popředí až při odjezdu Duchoslavových ze zámku. Měl s nimi odjet i Viktorinův vychovatel pan Holý. Při loučení s pány „*držela Emilka ruce pod zástěrkou jakoby proti chladu, zatím je měla bolně sepnuté (...)* Emilka sepnula ruce

---

²²² PODLIPSKÁ, Sofie. Osud a nadání: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihotiskárna: J. Otto, 1872, str. 45.

²²³ Tamtéž, str. 15.

²²⁴ Tamtéž, str. 29.

²²⁵ Tamtéž.

²²⁶ Tamtéž, str. 45.

²²⁷ Tamtéž, str. 47.

*skoro až do krve pod zástěrkou. Její tvář byla bledostí ještě méně hezká než kdy jindy.*²²⁸ K Emilce, tehdy zasnoubené s jiným mužem, Holý přistoupil, sundal jí prstýnek a navlékl jí nový. Večer se Holý „zmínil o Emilce, že ji dlouho tajně miluje a za manželku žádá, dodávaje k tomuto svědomitou zprávu o svých důchodech (...) Správcová byla radostí a překvapením všecka opojena (...) neboť obávala se vždycky, že její nehezká Emilka sotva kdy srdce mužova si vydobude. Divila se jen, že nikdo, ale pranicdo ničeho nepozoroval“²²⁹ Jak bylo již uvedeno, Emilka bývala často plačtivá a minimálně samotná Lina si toho všimla, nikoho ovšem trápení dívky nezajímalo.

Emilka mimo jiné věděla, jaká bude její pozice v domácnosti a těšila se na ni, byla ke svému nastávajícímu manželovi velice přívětivá, „neostýchala se odměňovati ho za jeho horlivost vřelými polibky a připravovala se neméně horlivě na povolání svoje.“²³⁰

Nejstarší ze sester Lina je popsána jako „nejpřísnější a nejhorlivější do práce.“²³¹ Lina by mohla být identifikována s pozdějším typem postavy Sofie Podlipské, s tzv. lidskou včelou, která se objevuje v románu *Lidské včely* (1901). Jedna z hrdinek, Leni,²³² byla totiž „vždy stejná jako stroj na práci.“²³³ Lina velice trpěla, když viděla Virginu, jak je jí dopřáno více než dříve jí. „Proč nebyla ona Virginou, proč jí nedostalo se vzácného návodu, proč ona byla prokleta v stroj bez citu a vzletu? Též ona bývala krásným, nadějným dítětem, též ona měla výbornou paměť i hlas (...) ale jak hodina dětství odbila, bylo vše odhozeno, změněno.“²³⁴

Lina měla nadání, které má i Virgina, jí ovšem nebylo umožněno, aby se učila a aby své nadání rozvíjela. „Lina vzpomněla si na Prahu, na divadlo, na svoje někdejší sny zmužile potlačené, na někdejší žití (...)“²³⁵ Svoji společenskou pozici a také pozici matky a manželky zastávala na první pohled dokonale, ovšem čtenáři je známa její lhostejnost vůči manželovi a tajná láska k Viktorinovi.

Lina je typem ženy, která zahořkla, pozbyla již téměř citu, a když ho v sobě našla v podobě lásky k Viktorinovi, musela jej vzhledem ke svému společenskému postavení opět potlačit. Chtěla dokonce navštívit starou Rózu, o které se říkalo, že je to čarodějnice, aby jí pomohla oprostít se od lásky k Viktorinovi. Nakonec si to ale to rozmyslela. Ve chvíli, kdy

---

²²⁸ PODLIPSKÁ, Sofie. *Osud a nadání*: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihtiskárna: J. Otto, 50.

²²⁹ Tamtéž, str. 52.

²³⁰ Tamtéž, str. 61.

²³¹ Tamtéž, str. 28.

²³² Podobnost jmen Lina a Leni.

²³³ PODLIPSKÁ, Sofie. *Osud a nadání*: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihtiskárna: J. Otto, str. 30.

²³⁴ Tamtéž, str. 35.

²³⁵ Tamtéž, str. 103.

odmítla odhalit Viktorinovi své city a rozhodla se vzít si Mařinského, v sobě definitivně potlačila dřívější nadanou dívku dychtící po vzdělání. Otázkou zůstává, zda opravdu zvládla svoji ženskou dráhu. Ať se jakkoliv snažila, aby to tak vypadalo, její roli jí recipient může jen stěží uvěřit. Podobnost s Virginou si Lina dlouho nechtěla přiznat, v jedné chvíli jí ovšem došlo, že jsou si opravdu podobné. Jedná se o situaci, kdy Lina nechtěla, aby se její nejmladší sestra scházela s Viktorinem či se mu zaslíbila. Virgina jí odvětila, že pokud by kdy měla pocit, že by mohla zapříčinit neštěstí svojí rodině, odešla by raději do kláštera. „*V takovém okamžení poznala Lina v ní svou krev. Utišila se, jakmile viděla rozčilení její.*“²³⁶

Další postavu, Virginu, má čtenář možnost poznat v jejích osmi letech. Byla plná života, neposeděla u práce, ráda lezla po stromech, a hlavně se ráda učila všemu novému. Lina sama tento věk popisovala těmito slovy: „*Bojím se, aby nevyrostla s neženskými způsoby, aby nevykla nevázanosti a zahálčivosti. To vše je pro ženu hrozným neštěstím.*“²³⁷ V podstatě tedy aby nevyrostla tak, jak kdysi mohla sama Lina. Virgina se nacházela ve věku, kdy byla výchova a vštěpování zásad nejdůležitější. Mohlo by se zdát, že právě Virgina nejlépe odpovídá konceptu Sofie Podlipské. Zaměří-li se ovšem čtenář na postavu blíže, zjistí, že tomu tak zcela není. Dle Podlipské měla ideální žena setrvat ve své ženské dráze, což Virgina zpočátku nechtěla, a ani když se vdala za Viktorina, necítila se v této roli dobře. Výše bylo navíc uvedeno, že Sofie Podlipská nechtěla úplné vyrovnání pozic mezi mužem a ženou a žena by neměla chtít rozvíjet svůj talent pro výdělečnou samostatnost. Virgina zprvu své nadání chtěla rozvinout a chtěla se stát herečkou jako Křepinská. Nechtěla tedy rozvíjet své nadání jen pro své vnitřní zušlechtění. K jejímu přání ale nedošlo, z části se jí ovšem splnilo, aby pracovala a zastávala funkci, kterou zastávají muži. Jednalo se o přebrání obchodu Duchoslavů poté, co se otec Viktorina zastřelil.

Paní Duchoslavová a její společnice Julie jsou postavy, které si na svých společenských pozicích velice zakládají. Duchoslavová je ráda obklopena luxusem a její manžel jí ho nemůže odepřít ani ve chvíli, kdy ví, že na tom není jeho obchod finančně dobře. Zároveň si ale jeho žena musí neustále dokazovat svoji přitažlivost obklopováním se jinými muži, nejčastěji jí společnost dělal hrabě Vrbna. Ten za ní jezdil na zámek do Liběnic a když se to její manžel dozvěděl, okamžitě se rozhodl situaci řešit. Bezpochyby se v něm probudila také žárlivost, ale hlavním důvodem byl fakt, že se Duchoslavová s Vrbnou procházeli po zahradách veřejně a mohlo to ohrozit společenské postavení rodiny Duchoslavovy.

---

²³⁶ PODLIPSKÁ, Sofie. Osud a nadání: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihovna: J. Otto str. 263.

²³⁷ Tamtéž, str. 36.

Její společnice Julinka je ženou, která se snaží za každou cenu najít ženicha. Zkoušela to u vychovatele Holého, mladého Viktorina, Vrbny, poté také u potenciálního snoubence Virginy pana Srdínka a nakonec u dědečka Křepinské. Tento vztah ovšem pohrbí sama svým zlým chováním, když se rozhodne vyhodit Křepinskou z jejich příbytku a odhalí před jejím dědečkem svoji pravou tvář. Je postavou neustále tápající, hledající a myslící pouze na sebe a na svůj život. Chce za každou cenu naplnit svůj ženský úkol a být manželkou starající se o svého manžela a domácnost.

Poslední ženskou figurou je Baruška Křepinská, která jako jediná z ženských postav měla možnost prosadit své nadání i na úkor zavržení rodiči a rodným krajem. Ačkoliv jako herečka zpočátku úspěch neměla, dostavil se v Rusku a potom již přijela do Prahy jako uznávaná divadelnice, jejíž um obdivovaly plné divadelní sály. Postava Křepinské je ovšem důkazem toho, že za uplatnění svého nadání musela žena zaplatit vysokou cenu. Ačkoliv se Křepinská vdala za hraběte Vrbnu, nežili spolu a Vrbna si s ní pouze zahrával. Křepinská velice toužila být po boku milovaného muže a mít rodinu. Zvolila si ovšem cestu nadání. Své nadání využila za účelem výdělků, a nejen pro vlastní zušlechtění, a proto již nemohla zastupovat ženskou pozici tak, jak bylo od společnosti očekáváno.

V rámci podkapitoly byla nastíněna problematika vzdělání žen v devatenáctém století, autorčin postoj k dané problematice a dále také ženské románové figury. Na základě vykreslení těchto figur byly zachyceny projevy společnosti k otázce ženského vzdělání a možnosti přijetí tohoto poslání samotnými ženami.

4.4 Tematizace lásky – romantický prvek?

Láska je v románu tematizovaná především jako jednostranný cit, k naplnění lásky došlo jen ve vztahu Viktorina a Virginy. Sofie Podlipská v románu zmiňovala lásku a její vnímání v tematizované době. *„Bývala-li v předešlém století doba pastýřů, idylického laškování, platilo-li heslo láska a nizounká chatrč; byla doba, jižto líčiti má naše povídka, dobou Wertherů, dobou lásky neodměněné, nepochopené a končící v smrti neb šílenosti.“*²³⁸ Podoby lásky vykreslené v analyzovaném románu budou ústředním tématem této podkapitoly. Dle Máchala je právě láska základním motivem románu.²³⁹

Ideální podoba vztahu odpovídající tehdejšími společenskými normám je bezpochyby spatřována v manželství správce a správcové. Manželé ovšem v příběhu vystupují až

---

²³⁸ PODLIPSKÁ, Sofie. Osud a nadání: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihovna: J. Otto, 1872, str. 162.

²³⁹ MÁCHAL, Jan. O českém románu novodobém. 2. změň. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930, str. 96.

v pokročilejší fázi jejich vztahu, podrobněji je popsán zrod vztahu vychovatele Holého a Emilky. Emilka je žena, která svého muže miluje a vzhlíží k němu, nikdo si ovšem do dne jejich zasnoubení nikdy nevšiml náklonnosti Holého k Emilce. Na tuto skutečnost se jej zeptal sám Viktorin, který se divil, „*jak špatným přítelem k němu a horším ještě pozorovatelem byl, že praničeho netušil o jeho lásce k Emilii.*“²⁴⁰ Holý odpověděl: „*Moje Emilka je méně krásná své starší sestry, snad méně důvtipná. Pozoroval jsem ji však bedlivě, a její tichá přičinlivost, její mírnost a přítulnost, hlavně pak její tlumená náklonnost ke mně, které jsem nemohl nevšimati si...*“²⁴¹ Holý rozhodně nemluvil o velké lásce, která by jej k Emilce poutala, ale o tom, že chce Emilku „*získati jako společníci a pomocníci na dráze života.*“²⁴² Hodnotil především její vlastnosti, které jsou praktické pro jejich společný život. Viktorin byl velice udivený tímto přístupem a řekl Holému, že si vše vždycky představoval jinak, že by měl muže a ženy pojit cit. Holý ale odpověděl, že ve věku Viktorina také hledal pravou lásku, ale s přibývajícím věkem se zaměřil především na praktickou stránku vztahu a na to, aby vztah fungoval. Přiznává, že mu samotnému zprvu učarovala hezcí Lina, ale u Emilky si všiml jejich vlastností a hlavně toho, že s ním nebude chtít vésti „*duchaplné*“ rozhovory apod.²⁴³

Holý tedy nehledal ženu, která by mu byla rovna v jeho rozpravách. Emilka zůstala již napořád tou společnicí a pomocnicí Holého, který s ní nechtěl rozmlouvat a vyměňovat si své myšlenky „*Snad byla by se dala Emilka k tomu aspoň z části odchovat, on ale nechtěl, nebyla mu sourodá. Nuže, zůstalo, jak sám chtěl.*“²⁴⁴ Takovéto manželství ovšem bylo šťastné, „*na jejich manželském obzoru posud mráčku nebylo vyšlo.*“²⁴⁵

O manželství Liny a Mařinského si zpočátku všichni mysleli, že je dokonalé. Lina se také velice snažila, aby to tak vypadalo. Pokud jsme hovořili v případě manželství Holého a Emilky o vášnivě lásce ze strany Emilky, zde se role otočily a zamilovaný byl právě Mařinský. „*Byl jsem do ní tak zamilován, že bych si ji vzal, i kdybych zpríma věděl, že to diblík.*“²⁴⁶ V prvním případě má ovšem Holý Emilku opravdu rád, chce s ní strávit zbytek života a váží si jejích vlastností. Lina ovšem svůj odpor k manželovi těžko skrývala, manželství pro ni nebylo šťastné. Již v den svatby „*se jí zdálo, jakoby přicházel odvést ji*

---

²⁴⁰ PODLIPSKÁ, Sofie. Osud a nadání: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihotiskárna: J. Otto, 1872, str. 74.

²⁴¹ Tamtéž, str. 74.

²⁴² Tamtéž.

²⁴³ Tamtéž, str. 75.

²⁴⁴ Tamtéž, str. 492.

²⁴⁵ Tamtéž, str. 361.

²⁴⁶ Tamtéž, str. 103.

ku popravě,²⁴⁷ a jakkoliv se Mařinský zpočátku snažil s Linou vyjít a najít si k ní cestu, později to vzdal a večery raději trávil v hospodě s kamarády, což mu samotná Lina vyčítala.

U Sofie Podlipské nebylo výjimkou, že ve svých dílech představovala také manželství nešťastná a nenaplněná. „*Dovedla se vymyslet i v osudy žen neodměněných pozemskou láskou a žen láskou zrazených,*“ sem bychom mohli zařadit také osud Julinky, o které se zmíníme níže, a „*nevyhýbala se líčení nemanželské lásky a rodiny.*“²⁴⁸

Zajímavostí je, že poté, co se Lina a Emilka vdaly, nenazývala je autorka prakticky jinak než jejími novými příjmeními. O Lině mluvila téměř vždy jako o Mařinské a o Emilce jako o Holé. Tato změna může čtenáři signalizovat, že ženy již náleží svému muži a jsou s ním pevně semknuty. Samozřejmě to také odpovídá soudobému postavení ženy ve společnosti a její povinnosti stát věrně po boku svého muže.

Pravou podobu lásky, tedy lásky upřímné a vášnivé, můžeme shledat u Viktorina a Virginie. Právě jejich lásku vnímá recipient jako romantickou, na postavy bylo společností nahlíženo přes prsty, tyto postavy se tedy ocitly na okraji společnosti, ať již kvůli vzájemné lásce či lásce ke vzdělání. V rámci těchto postav, které byly obdařeny nadáním, se autorka nevyhnula šťastnému konci, jak u ní v rámci její románové tvorby bývalo zvykem. „*Z přemíry dobrot dávala svým příběhům pravidelně šťastné konce; byla to u ní víra, vytěžená z nehlubších osobních dojmů, že manželstvím z lásky se naplňuje život ženy.*“²⁴⁹ Ačkoliv si Viktorin vyčítal sebevraždu svého otce a přebíral veškerou vinu na sebe, dokázal se dostat z depresí právě díky svojí rodině, tedy své manželce a dceři. Lásky jej dokázala vyléčit a nereferujeme pouze o lásce milenecké, ale také otcovské.

Pouze v případě Virginie a Viktorina se jedná o vyobrazení romantické lásky, sama postava Viktorina a Virginie působí v rámci románu jako romantické. Jsou to postavy, které se kvůli svému postoji ke vzdělání a vlastenectví nachází v podstatě na okraji společnosti. U Viktorina je romantický charakter podtržen také jeho rozpolceností v případě lásky k Virginie a lásky ke vzdělání. V ostatních vztazích se jedná spíše o realistické vyobrazení fungujícího či nefungujícího manželství.

Nutno podotknout, že některé prvky analyzovaného románu odpovídají také tendencím uměleckého směru *biedermeieru*, který byl typický především pro německy mluvící země. Rysy směřování můžeme spatřit ve vykreslení domácnosti, ve kterých rodiny

---

²⁴⁷ PODLIPSKÁ, Sofie. *Osud a nadání: román*. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihovna: J. Otto, 1872, str. 74.

²⁴⁸ Tamtéž, str. 13.

²⁴⁹ HOLEČKOVÁ, Jelena. *Sofie Podlipská ve svých vzpomínkách, dopisech a denících*. 2. vyd. Praha: Topič, 1941. 121 s. Topičovy knihy českých osudů, str. 13.

žily, dále také v popisech žen při domácích pracích jako například při pletení. Tomuto vyobrazení rodinného života autorkou odpovídá charakteristika směru Daliborem Turečkem, který hovoří o „jistotách tichého domova.“²⁵⁰ Daný fakt odpovídá uchopení literárních období jako modelů, které jsou otevřené a jejich hranice tedy nejsou pevně stanoveny.

4.5 Osud a nadání

Pokud se v době, kterou čtenáři přibližuje analyzovaný román, někdo narodil do určité společenské vrstvy, získal tím také společenské postavení a osud tohoto člověka byl kvůli tomu předem stanovený. Nejinak je tomu i v případě postav analyzovaného románu. Tématem konfrontace osudu a nadání se bude zabývat následující podkapitola. Bude nastíněno, jakou roli tato témata v románu hrají a zda se v rámci některých postav zároveň vylučují či nikoliv.

Největším talentem byla z ženských postav Podlipskou obdařena Virgina, která měla tu možnost, aby jej rozvíjela více než její vrstevnice. Učil ji Viktorin, který poté již lepší žákyni ani lepšího žáka nenašel. U Virginy nedocházelo k úplnému naplnění jejího nadání, protože se chtěla stát herečkou, což jí bylo odepřeno. Stala se milující manželkou a matkou. Doživotní křivdy v sobě nesla Lina, která se nikdy tak jako Virgina učit nemohla a zatrpkla.

Kontrast osudu a nadání autorka netematizuje pouze v případě ženských figur. Možná ještě markantněji je tomu tak u postavy Viktorina. Ten měl svého vychovatele, miloval knihy a vědu, jeho otec ale považoval za přirozené, aby jeho syn zastoupil jednoho dne vedoucí pozici v obchodě. On sám ale tušil, že jeho syn není šťastný a nechce mít stejný osud jako jeho otec. „*Ten drahý syn byl ale radostí jeho jedinou, a rmoutilo jej, že sotva kdy bude tělem i duší obchodníkem jako otec.*“²⁵¹ I přesto se ale Viktorin obchodníkem stal a jedinou útechou mu byly pracovní cesty, které podnikal do ciziny. Poznával nové kraje a rozvíjel své vědomosti.

Viktorin měl možnost věnovat se plně vědecké dráze, ale jeho otec ho postavil před důležitou volbu. Musel volit mezi vědou a Virginou, přičemž by ale v druhém případě musel převzít otcův obchod. Jakkoliv Viktorin miloval vědu a chtěl se jí věnovat, okamžitě si vybral druhou možnost. Můžeme zde spatřit autorčiny tendence tematizovat manželství a naplnění lásky jako jediný a hlavní cíl života muže a ženy. Nakonec bylo ovšem Viktorinovi zřejmě dopřáno, aby se věnoval vědě, z čehož měla i Virgina velkou radost. „*Posud byl by čas, abych*

---

²⁵⁰ TUREČEK, Dalibor. *Jistoty tichého domova: (Tylův jevištní biedermeier)*. [Praha]: [Klub přátel Tvaru], 1994. 32 s. Příl. obtydeníku Tvar. Tvary; Sv. 11. 1994.

²⁵¹ PODLIPSKÁ, Sofie. *Osud a nadání: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5*. Praha: Knihitiskárna: J. Otto, 1872, str. 131.

*se ucházel o profesuru; jsem v proudu vědy, mám i materiál ku vědecké práci nastrádaný (...)*²⁵² Nejen tedy šťastný konec v případě lásky mezi dvěma mladými lidmi, ale také v případě naplnění jejich nadání, protože Viktorin nebyl manželem, který by Virgině zakazoval číst knihy a studovat je.

Viktorin i Virgina jsou postavy nadané, které se narodily se zdánlivě jasným osudem. Nikdo v tehdejší společnosti nepochyboval o tom, že by se měla Virgina jednou dobře vdát a být věrnou manželkou a Viktorin, že by měl přebrat obchod po svém otci. Obě tyto postavy ovšem dokázaly naplnit pouze z části tento „předepsaný“ osud a z části osud, který si vybraly samy. Zároveň došlo také k naplnění jejich společné lásky. Nadání nebylo naplněno v případě Liny, která kvůli této zkušenosti zatrpkla. Přijala sice společensky žádoucí roli ženy, ale nikdy se s touto rolí neztotožnila.

---

²⁵² PODLIPSKÁ, Sofie. Osud a nadání: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihotiskárna: J. Otto, 1872, str. 407.

4.6 Shrnutí

Osud a nadání je rozsáhlý román, ve kterém se autorka pokusila o určitý průřez společností, její ucelený obraz a zobrazení společenského postavení ženy i muže. Téma osudu a nadání se dotýká mužských i ženských postav, autorka v románu rozvíjela určitou polemiku na dané téma a nabídla čtenáři typologii postav, u nichž většinou došlo k naplnění jejich předem stanoveného osudu.

Dílo je sestaveno z několika dějových linií. Jan Hanuš Máchal konstatoval, že se „romány rozlévají sice do šířky a délky, vlny jejich jsou však jen mělké a povrchní.“²⁵³ S tímto tvrzením musíme v rámci analyzovaného díla souhlasit. Spisovatelka se s nejlepším úmyslem snažila o co největší průřez společností, proto je její román dějově velmi bohatý. Dílčí dějové linie se ovšem často navzájem přerušují a působí zhuštěným dojmem, některé pasáže se zdají být nadbytečné. Musíme ovšem připomenout autorčinu snahu o průřez celé společnosti a vyobrazení typologie postav, což je bezpochyby důvodem četnosti dějových pásem. Nutno ovšem podotknout, že Podlipská dokázala zaujmout již samotnou jazykovou stránkou díla.

Dle Máchala je hlavním tématem románu láska, a ne zobrazení ideálního typu ženy či ideální výchovy ženy. Autorka spíše využila prostor v románu pro vyobrazení této výchovy, líčila ji v podstatě nezaujatě a rozvíjela diskuze na dané téma. Láska stojí v rámci díla celou dobu v popředí, dotýká se téměř všech postav. Tyto postavy po ní buď touží, jako například Julinka, Baruška Křepinská či v některých chvílích i pan Vrbna, nebo jsou nešťastně nezamilované, jak je tomu v případě Liny a z části také v případě Mařinského. K naplnění lásky došlo u Viktorina a Virginy, do jisté míry také u Emilky, která se vdala za muže, kterého milovala.

Nabízí se, že tématem románu je právě konfrontace osudu a nadání, naplnění osudu či uplatnění nadání jednotlivce. Nadání bylo potlačeno u Liny, dále také do jisté míry u Virginy a Viktorina, i když u posledních dvou došlo nakonec k možnosti rozvinutí nadání. Pokud ale člověk má volit mezi nadáním a láskou, vybere si v románu Sofie Podlipské právě lásku, jako je tomu u Viktorina. Z tohoto důvodu by mohlo být za hlavní téma románu *Osudu a nadání* označena právě láska, která představovala pro samotnou autorku největší životní hodnotu.

Dílčím tématem románu je národní otázka, střet německví a češství. Češství je v díle spjato s venkovem a přírodou, německví naopak s městem a měšťanskými rodinami. Autorka

---

²⁵³ MÁCHAL, Jan. O českém románu novodobém. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930., str. 99

vybrala v rámci díla jednotlivé postavy jako zástupce dvou entit, poukázala na problematiku daného tématu v daném časovém období.

5 Sofie Podlipská: Lidské včely (1901)

V rámci diplomové práce věnujeme pozornost ještě jednomu románu Sofie Podlipské *Lidské včely*, který vyšel posmrtně roku 1901. Jan Hanuš Máchal zařadil romány *Osud a nadání* a *Lidské včely* do skupiny románů s látkou sociální.²⁵⁴ Dle něj ovšem na ně „nemáme pohlížet jako na práce problémové, v nichž by se určité otázky sociální zobrazovaly či řešily.“²⁵⁵ Podle Máchala tyto otázky slouží spíše jako určitá dekorace či časový rámeček nebo jsou do děje jen vloženy.

Prioritou následující kapitoly je zachytit změnu, kterou prodělal společenský román v rozmezí skoro třiceti let, a k tomuto účelu poslouží právě srovnání dvou románů z pera Sofie Podlipské. Nejedná se již o tak rozsáhlý román, jak tomu bylo v případě *Osudu a nadání*, ubylo také dějových linií a v popředí stojí především osud jedné rodiny a jejích generací. Zároveň autorka již upustila od řešení národní otázky a věnovala se především individuálním osudům hlavních postav.

Zkráceně se jedná o příběh rodiny Norbertů, převážně matky a třech dětí. Otec, bankovní úředník, zpronevěřil peníze, aby mohl svojí rodině dopřát luxus a vzdělání. Zemřel ovšem na selhání srdce a rodina byla odkázána sama na sebe. O pomoc požádala ještě před smrtí pana Norberta rodinu z matčiny strany, konkrétně její tetu a otčíma. Román odhaluje hledání cesty k sobě navzájem, vyrovnání se s rodinnými záležitostmi. Ukazuje obětavost dětí, které se postavily za své rodiče a udělaly by pro ně cokoli. Konec je šťastný.

5.1 Symbolika hmyzu

Již samotný název díla napovídá, že se autorka uchýlila k připodobnění chování svých postav k chování včel. Je tomu tak učiněno opravdu nesčetněkrát. Autorka zašla při práci se symbolikou tak daleko, že své postavy v jejich rámci dokonce hierarchizovala. Dle Máchala jsou včely „zástupci rodiny starých pracovitých a spořivých lidí z vrstvy starousedlé rodiny řemeslnické“ a trubci „zástupci rodiny mladých, která vstoupila z půdy řemeslnické, v níž tkvěli a zbohatli rodiče, do vyšší společenské vrstvy.“²⁵⁶ Za královnu včel označila autorka tetu Leni, která celý svůj život pilně pracovala a své peníze ukrývala a střežila „(...) v moc té královny včel, kterou Leni byla se svým bohatstvím.“²⁵⁷ Dokonce i ona sama sebe vnímala tímto způsobem, když se k včele připodobnila: „Vždyť jsou tu lidé, kteří pracují, střežají,

²⁵⁴ MÁCHAL, Jan. O českém románu novodobém. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930, str. 96.

²⁵⁵ Tamtéž.

²⁵⁶ Tamtéž, str. 97.

²⁵⁷ PODLIPSKÁ, Sofie. *Lidské včely* : román. V Praze : Nákladem České grafické společnosti Unie, 1901. Spisy Sofie Podlipské (Unie); sv. 1, str. 110.

šetří, sobě utrhuji, ničeho neužívají. To jsou včely, které snášejí do úlu.“²⁵⁸ Po této řeči byla Leni vypravěčem označena za starou, zlou včelu.²⁵⁹

Jako podobnou pracovitou včelu ovšem čtenář může vnímat i mužskou postavu, bratra Leni, který přemýšlí zpočátku, zda půjčit své nevlastní dceři peníze. „*Jedni aby pracovali, střádali jako včely v úlu, druzí aby měli právo přijíti jménem příbuzenských svazků a vzíti jim to.*“²⁶⁰ Leni byla ale opravdovou královnou, která měla našetřené peníze, o nichž ostatní jen tušili. Tento poklad nazvala autorka medem, který si Leni schraňovala jen pro sebe. Celý život věnovala šetření a opatrování pokladu, což ji úplně pohltilo, a nakonec právě kvůli tomuto pokladu zemřela. „*Ale ona zemřela s prosbou za odpuštění za to, že byla více včelou nežli ženou, že dávala jedu ze svého žihadla, ale medu svého chráněného nikomu nedopřála.*“²⁶¹ Leni nebyla jedinou lidskou včelou. „*Pavla byla také z pokolení včel pracovnic.*“²⁶² Ovšem byla stále ještě oním trubcem a včelou se měla stát až později. Pavla ale nechtěla peníze pro sebe, chtěla pracovat, aby své rodině pomohla v tíživé finanční situaci.

Podlipská zašla v symbolice ještě dále, vedle symboliky včely užila symboliky vos, a to v případě zloděje Lenina pokladu Richarda. „*Vskutku jednal tehdy jako na povel jakéhosi pudu společenského s pudem vos a jiného zlodějského hmyzu, který včelám do úlu se vkrádá.*“²⁶³ Jednalo se o Lenin úl, protože již při krádeži byla její skříňka s pokladem takto nazvána. „*Richard byl ted' pánem její drahé, tak úzkostlivě hlídané tajné schránky jejího úlu a vyprázdnil jej do posledního balíčku.*“²⁶⁴ Dále použila autorka označení mravenec. Tímto označením nazvala matka, paní Norbertová, své děti. Ty viděly rodinnou situaci po smrti svého otce reálně a chtěly začít pracovat, stejně tak by dle nich měla pracovat i jejich matka. Ta měla ale jiné plány, chtěla využít své schopnosti intrikářství. „*Ale co nevidět budu jednati já, a uvidíme, kdo dojde rychleji cíle, zda-li vaše mravenčí plahočení, anebo můj smělý let.*“²⁶⁵

Jak bylo napsáno výše, nemuselo se jednat o lidskou včelu jen v případě ženy, což je naznačeno skrze pozici nevlastního otce paní Norbertové. Také v případě Emericha, jeho

---

²⁵⁸ PODLIPSKÁ, Sofie. *Lidské včely* : román. V Praze : Nákladem České grafické společnosti Unie, 1901. Spisy Sofie Podlipské (Unie); sv. 1, str. 11-12.

²⁵⁹ Tamtéž, str. 12.

²⁶⁰ Tamtéž, str. 30.

²⁶¹ Tamtéž, str. 137.

²⁶² Tamtéž, str. 110.

²⁶³ Tamtéž, str. 151.

²⁶⁴ Tamtéž, str. 126.

²⁶⁵ Tamtéž, str. 80.

vnuka, autorka označení použila: „*Mladá včelka měla se teď osvědčiti, nestane-li se také trubcem, který sám sebe ze společnosti soudruhů vyhostí, bojí-li se trestu pracujících včel.*“²⁶⁶

Za pravé lidské včely jsou na konci románu označeny Leni a Pavla, přičemž ale každá z nich „plnila svůj úl“ z jiného důvodu. Leni chtěla peníze jen pro sebe, Pavla chtěla pomáhat lidem, které má ráda. „*Leni a Pavlu mohl viděti, jak se namáhaly a se životem zápasily. Ty byly silné povahy, pravé včely.*“²⁶⁷ Protipól těmto dvěma postavám potom vytváří paní Norbertová a její mladší dcera Karla, které „*byly by zanikly bez podpory jiných (...) Jisto je, že vzbouzejí tyto bytosti více lásky než vážné včely pracovnice.*“²⁶⁸ Další pravou včelou byl také Emerich, který byl ale „*u oněch vzácných včel, jejichž úlem je ideal.*“²⁶⁹

Emerich miloval své knihy, rád se vzdělával a těžce nesl, že musel opustit školu kvůli finanční situaci své rodiny. Obětoval se v podstatě pro svoji rodinu, slíbil svému dědu, že u něho bude sloužit a oplatí mu tímto jeho laskavý čin v podobě peněžního daru. Emerich byl zpočátku nešťastný, ale nakonec našel v manuální práci zalíbení a začalo se mu dařit. Všichni obdivovali, jak rychle se práci naučil a říkali o něm, že má nadání na všechno. I v tomto románu vytvořila Sofie Podlipská postavu mladého nadaného jedince, kterému zpočátku jeho osud odepřel, aby mohl rozvíjet svůj talent. Nakonec mu ale jeho dědeček vzdělání zaplatil a Emerichův osud mohl být šťastně naplněn. „*Byl by rád vybudoval hodně malých úlů pro mnohé včely. Přišel sbírat do úlů. Ale dávatí z nich jiným zdálo se mu větším štěstím.*“²⁷⁰

Podobné typy postav jako v románu *Lidské včely* můžeme naleznout také v *Osudu a nadání*. Již podoba jmen nás nabádá k tomu, abychom připodobnili postavy Leni a Liny, které obě celý život pracovaly a snažily se dodržovat společenské zásady a předepsané role. Tento společenský aspekt je ale v *Lidských včelách* již potlačen, nejde již primárně o naplnění ženské úlohy, ale spíše o chování žen a jejich snahu mít domácnost pod kontrolou. Podobné si jsou také postavy paní Norbertové a paní Duchoslavové, které chtějí žít v luxusu a přepychu a chtějí působit vždy jako dámy. V obou případech jejich manželé nepřizpůsobili utrácení peněz své finanční situaci právě kvůli svým manželkám, kterým chtěli dopřát to nejlepší. Nutno ovšem dodat, že každá z nich je poněkud jinou matkou. V případě paní Duchoslavové se dozvídáme, že „*neměla nikdy slova přímluvy za svého jedináčka,*“²⁷¹ Viktorin pak sám vzpomíná na příchod slečny Julie do domácnosti, která začala roli matky zastávat. Naopak

---

²⁶⁶ PODLIPSKÁ, Sofie. *Lidské včely*: román. V Praze: Nákladem České grafické společnosti Unie, 1901. Spisy Sofie Podlipské (Unie); sv. 1, str. 59.

²⁶⁷ Tamtéž, str. 251.

²⁶⁸ Tamtéž.

²⁶⁹ Tamtéž, str. 256.

²⁷⁰ Tamtéž.

²⁷¹ Tamtéž, str. 344.

paní Norbertová své děti miluje, i když v jedné chvíli spíše ony samy zastávají rodičovskou pozici v rodině.

5.2 Generační spor

I v tomto románu se autorka zmiňuje o nepsaných zákonech společnosti a o tom, co společnost očekává od druhých. Nejvíce je tento aspekt patrný v případě Richarda, který ukradl majetek Leni, zpočátku kvůli své lásce k Pavle. Chtěl jí všechen majetek dát, protože měl pocit, že má na něj právo. V románu je o celé této situaci psáno jako o „*boji se společenskými zákony, do kterých se Richard pustil.*“²⁷² V tomto případě se samozřejmě jedná o provinění, na které by bylo tímto způsobem nahlíženo v každé době.

Společnost jako taková se svými společenskými zákony není ústředním tématem. Hlavním tématem je fungování rodiny v rámci této společnosti, jejíž členové k sobě opět naleznou cestu a dojde ke smíření generací. Jedná se především o vypořádání se s nepřízní osudu, přičemž tuto situaci nejlépe zvládají Pavla a Emerich. Pavla coby dívka, která se nebojí práce, a Emerich hnán svými ideály a svým nadáním. Máchal spatřoval hlavní téma ve vyličení konfliktu zástupců dvou společenských vrstev.²⁷³ Nejedná se tedy již o určitý průřez společností a vztah mezi jejími vrstvami. Pro čtenáře je tento vztah o to zajímavější, že je popisován v rámci jedné rodiny a zároveň je každá z těchto vrstev zastáncem jedné generace.

Jak již bylo předestřeno, román opět končí šťastně jako většina románů Sofie Podlipské. Naplněna je láska mezi Pavlou a Gabrielem, kteří překonali společenské rozdíly, Emerich může studovat, nachází ve svém dědovi otce a děd v něm zase syna, Karla a její matka jsou spokojeny, protože se o ně opět někdo stará a Richard odčiní své provinění vůči společnosti. Máchal uvádí, že u Sofie Podlipské „*žádný román nekončí se tragicky, všechno se v nich šťastně vyrovná, protivy se smíří, ctnost dosáhne odměny a nešlechtnost trestu.*“²⁷⁴

5.3 Romantické tendence?

V předchozích kapitolách analyzujících díla jednotlivých autorů bylo vždy pojednáno o střetu romantických a realistických tendencí. V románu *Lidské včely* bychom romantické tendence hledali mnohem obtížněji, spatřit je můžeme například ve vyobrazení lásky mezi Pavlou a jejím milým. Dvojice prožívá romantickou lásku a musí překonat několik překážek,

---

²⁷² PODLIPSKÁ, Sofie. *Lidské včely: román*. V Praze: Nákladem České grafické společnosti Unie, 1901. Spisy Sofie Podlipské (Unie); sv. 1, str. 185.

²⁷³ MÁCHAL, Jan. *O českém románu novodobém*. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930, str. 97.

²⁷⁴ Tamtéž, str. 99.

aby mohli být spolu. Jednou z těchto překážek je ale rozdílné společenské postavení těchto postav, což inklinuje k tendencím realistickým

V románu se již nejedná o střet realismu a romantismu, jako tomu bylo ve společenských románech předchozích. Jedná se o silně realistické dílo využívající romantické prvky, a to především ve vykreslení lásky.

5.4 Shrnutí a srovnání

Vydání dvou analyzovaných románů Sofie Podlipské dělí necelých třicet let. Na rozdíl od *Osudu a nadání* není román *Lidské včely* již tak rozsáhlý a redukovány jsou také vedlejší linie, jedinou vedlejší linií je v podstatě jen Richardův příběh, jinak je hlavní dějová linie věnována dvou generacím jedné rodiny. Autorčina dějová úspornost vede v případě druhého románu k rychlejšímu spádu příběhu, tomu napomáhá také upuštění od popisných pasáží, které jsou četné v *Osudu a nadání*. Spisovatelka popisy samozřejmě užívá i v rámci druhého románu, jejich četnost se ovšem zmenšila. Autorka upustila od tematizace národní otázky, zaměřila se především na osud jedné konkrétně rodiny, nejedná se o průřez celé společnosti.

Hlavní téma románu *Osud a nadání* je dle Máchala láska, v případě románu *Lidské včely* je láska rovněž tematizovaná. Mladá Pavla se zamilovala do muže z jiné společenské vrstvy, ale láska nakonec zvítězila nad nepsanými pravidly společnosti. Cesta k nalezení lásky se ovšem nejeví jako ústřední téma románu. Hlavní téma se jeví jako ještě obsírnější, je to především generační spor jedné rodiny, nalezení cesty k sobě samotným.

V obou románech má čtenář možnost setkat se s poměrně velkou škálou postav, z nichž je každá představitelem určitého typu člověka. Máchal zmiňuje barevnou rozmanitost lidí v románech Sofie Podlipské.²⁷⁵ Autorka pomocí těchto postav zobrazuje rozmanitost společnosti, která je těmito postavami tvořena. Každá z nich se podílí na jejím utváření, je součástí tehdejšího hierarchického členění, může v tomto žebříčku klesnout, v některých případech se dostat výše. Nezáleží ovšem jen na této postavě, nýbrž také na jejím okolí a skutečnosti, zda jí změna bude umožněna.

V románu *Lidské včely* již autorka netematizovala možnost vzdělání ženy, ale zaměřila se na schopnost ženy zvládat určité životní situace a mimo jiné se zaměřila na povahové vlastnosti svých postav.

---

²⁷⁵ MÁCHAL, Jan. O českém románu novodobém. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930, str. 99.

Závěr

Cílem diplomové práce bylo určení typologie společenského románu v české literatuře druhé poloviny 19. století. V rámci práce byla vybrána čtyři stěžejní díla, která měla postihnout vývoj a proměnu daného žánru v zadaném období, či naopak poukázat na stálost témat a motivů v těchto literárních dílech.

V první kapitole bylo poukázáno na synonymní užití termínů společenský a sociální román. V literárně-historických pracích se často objevuje užití termínu sociální román u děl, jejichž literární aspekty odpovídají žánrově románu společenskému. Pokud bylo v práci operováno s danými odbornými texty, bylo přihlíženo k synonymnímu užití. V závěru je termín sociální román vnímán jako subžánr románu společenského, z pohledu současné literární historie se jedná o žánr zaměřený na určitou společenskou vrstvu, který reflektuje vztahy mezi jejími členy a často se snaží o ucelený průřez touto vrstvou.

V jednotlivých kapitolách byla analyzována díla *První Česka (1861)* od Karoliny Světlé, *Z malého světa (1864)* od Gustava Pfliegera Moravského, *Osud a nadání (1872)* od Sofie Podlipské a *Lidské včely (1901)* od téže autorky. Společná témata se objevují především u prvních třech děl, román *Lidské včely* potom slouží především ke znázornění určitého tematického posunu v rámci zvoleného žánru.

Prvním společným tématem třech analyzovaných děl je popis konfrontace německví a češství, využití práce s utvářejícími se nacionálními stereotypy. Z historického hlediska vznikaly romány v období prosazování českého národa, po celou první polovinu 19. století se tedy daná otázka v dílech objevovala. Češství je ve všech románech spjato, ať již prostřednictvím postav či událostí, s venkovem a přírodou, německví naopak s městem. Českou společností je opovrhováno, projev v českém jazyce na veřejnosti je nemyslitelný, jedná se o jazyk spjatý se společenskou lůzou. Žádný z autorů se nevyhnul subjektivnímu postoji k problematice. Postavy spjaté s češtvím jsou vyobrazení jako nositelé morální hodnoty a síly, naopak ty německé jako postavy povrchní, morálně zkažené, záporné. Stereotypizace otázky češství a německví se ve společenském románu první poloviny 19. století vyskytuje a postoj k této otázce je tendenčně zabarvený.

Dalším společným aspektem děl je prolínání romantických a realistických tendencí. V *První Češce* je romanticky laděný především vlastenecký cit, který je postaven nad city ostatní. Gustav Pfleger Moravský zasadil do svého díla romanticky laděné pásmo vyobrazující osud hraběte Arnošta, za romantickou postavu je považována také postava Hynka Máchy. V případě románu *Osud a nadání* je romanticky vnímána především milostná

láska, romanticky laděné jsou také některé pasáže odehrávající se v přírodě v pozdních večerních hodinách.

Tendence realistické jsou nejvíce patrné v románu *Z malého světa*. Jedná se o dlouhé popisné pasáže a propojení příběhu s reálnými historickými událostmi. Stejně jako dílo *Z malého světa* je do prostor Prahy zasazena také *První Češka*. Popisy tehdejší Prahy slouží k posílení autenticity díla a podtržení prvku reálnosti. V případě *Osudu a nadání* se opět jedná o popisné pasáže, snaha autorky zrcadlit realitu - v tomto případě postavení žen ve společnosti.

Román *Lidské včely* vykazuje nejvíce ze všech děl realistické tendence. Autorka se navíc ve svém příběhu již primárně nezaměřuje na zobrazení společnosti či společenské vrstvy, jedná se o tematizaci generačního sporu měšťanské rodiny. I v tomto díle se objevuje kontrast venkova a města – venkov jako symbol klidu, právě na venkově nalezne hlavní hrdinka lásku, a město mimo jiné jako symbol hříchu – v popředí stojí otázka peněz, stará teta si zde peníze ukrývá, a nakonec jí jsou z trezoru ukradeny.

Na základě srovnání prvních třech děl s románem *Lidské včely* je možné zaznamenat posun a vývoj žánru společenského románu, což je ale zaznamenáno až na sklonku 19. století, tedy na konci zadaného časového období.

Základní charakter žánru společenský román byl v diplomové práci na základě citací z primární i odborné literatury postihnout. Byla uvedena společná témata i znaky daného žánru, objasněna byla také problematika užití samotného termínu. V práci byla dokázána spojitost literární tvorby v české literatuře v zadaném období s historickými událostmi a historickým pozadím obecně. Literatura nemohla téma národní otázky nezohlednit, a jakožto nejrozšířenější médium své doby se stala šířitelem národního uvědomění.

Anotace

Příjmení a jméno autora: Krajcová Martina, Bc.

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Název diplomové práce: Typologie společenského románu v české literatuře druhé poloviny 19. století

Název práce v angličtině: The forms of the social novel in the Czech literature of the second half of the 19th century

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Jana Vrajová, Ph.D.

Rok obhajoby: 2018

Počet znaků s mezerami: 165 046

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 33

Klíčová slova: společenský román, sociální román, Karolina Světlá, Sofie Podlipská, Gustav Pfleger Moravský, analýza románů

Key words: social novel, Karolina Světlá, Sofie Podlipská, Gustav Pfleger Moravský, analysis of novels

Anotace: Diplomová práce je zaměřena na typologii společenského románu v české literatuře druhé poloviny 19. století. Na základě analýz vybraných děl z daného období zachycuje práce základní vývoj či proměnu daného žánru, charakterizuje společná témata a společné motivy.

Anotace v angličtině: This thesis focuses on a form of the social novel in Czech literature of the second half of the nineteenth century. Based on analysis of selected novels, the development and transformation of the genre is captured and themes and common motives are characterised.

Zusammenfassung

Die vorliegende Arbeit beschäftigt sich mit der Entwicklung des Gesellschaftsromans in der tschechischen Literatur in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts. Das Hauptziel der Magisterarbeit ist, die Typologie des Gesellschaftsromans vorzustellen.

Im ersten Kapitel wurde die terminologische Benutzungsproblematik angedeutet und die verschiedene Benutzung in der Fachliteratur genähert.

In den nächsten vier Kapiteln wurden die bestimmten Romane analysiert. Anlass der Analyse wurden dann die Hauptmerkmale des Gesellschaftsromans in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts begriffen. Es geht um (für diese Arbeit) drei Hauptgesellschaftsromane – *Die erste Tschechin* (1861) von Karolina Světlá, *Aus der kleinen Welt* (1864) von Gustav Pflieger Moravský und *Der Schicksal und die Begabung* (1872) von Sofie Podlipská. In dem fünften Kapitel wurde noch der Roman *Menschliche Bienen* von Sofie Podlipská behandelt, vor allem für die Vergleichung der Entwicklung des Romans.

Als Hauptmerkmale des Gesellschaftsromans im bestimmten Zeitraum wurden die Nachfolgenden festgesetzt: **Zusammenstoß der Böhmen und der Deutschen** (die Ortsverbindung der Tschechen mit dem Lande und der Deutschen mit der Stadt), **Überschneidung der romantischen und realistischen Tendenzen** und **Thematisierung der Nationalfrage**. Im Roman *Menschlichen Bienen* kann man dann die Themenverschiebung bemerken.

Die Hauptaufgabe der Magisterarbeit, die Typologie des Gesellschaftsromans in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts zu präsentieren und die Hauptmerkmale zu begreifen, wurde erfüllt und die Hauptfragen beantwortet.

Seznam literatury

Prameny

PFLEGER MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962.

PODLIPSKÁ, Sofie. Lidské včely: román. V Praze: Nákladem České grafické společnosti Unie, 1901. Spisy Sofie Podlipské (Unie); sv. 1.

PODLIPSKÁ, Sofie. Osud a nadání: román. Ženská bibliotéka – Svazek 5. Praha: Knihtiskárna: J. Otto, 1872.

SVĚTLÁ, Karolína. První Češka. Vyd. 6. Praha: L. Mazáč v Praze, 1940, 419 s.

Periodika

JAKUBEC, J. Původce českého románu sociálního. K třicetileté památce úmrtí Gustava Pflagra Moravského. Lumír, 1905/1906, roč. 34, č. 1

LUMÍR: časopis pro literaturu a umění. Praha: J. Otto, 1899, 27(36),

MÁLEK, R. Náš první proletářský román. K výročí smrti G. Pflagra Moravského. Knihy a čtenáři, 1946, roč. 6, č. 15.

POLÁK, K. Gustav Pfleger Moravský. Literární noviny, 1955, roč. 4, č. 37.

Internetový článek

Co budeme číst? /článek? (= Podřipan 9,1878, č.23, str.3, 8/12^
/K novým dílům J.Arbesa a sociální román Sofie Podlipské "Příbuzní"

Online prameny

Autorský kolektiv. Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století. Praha: Československý spisovatel, 1982. S. 259. Dostupné online
[<http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/prirucky/obsah/CS/101.pdf>]

ČECH, Leander. Karolina Světlá: Kritická studie. Brno: Nákladem Hlídky literární, 1891. Dostupné online [<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=22024>],

Odborná literatura

Dějiny české literatury. III, Literatura druhé poloviny devatenáctého století. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 631 s. Práce ČSAV.

FILIPOWICZ, Marcin. Roditelky národů: z problematiky české a slovenské ženské literární tvorby 2. poloviny 19. století. Vyd. 1. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. 185 s. ISBN 978-80-7041-728-7

HAMAN, Aleš. Trvání v proměně: česká literatura devatenáctého století. 2., rev. vyd. Praha: Arsci, 2010. 326 s. ISBN 978-80-7420-011-3.

HOLEČKOVÁ, Jelena. Sofie Podlipská ve svých vzpomínkách, dopisech a denících. 2. vyd. Praha: Topič, 1941. 121 s. Topičovy knihy českých osudů.

KREJČÍ, Karel. Gustav Pflieger Moravský. In: PFLEGER-MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962.

LENDEROVÁ, Milena. K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století. Vydání druhé, v Karolinu první, přepracované. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. 319 stran, 32 nečíslovaných stran obrazových příloh. ISBN 978-80-246-3540-8.

LEHÁR, Jan et al. Česká literatura od počátků k dnešku. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 1082 s. Česká historie; sv. 4. ISBN 978-80-7106-963-8.

LINHART, Jiří, ed. Velký sociologický slovník. Sv. 2, P-Ž. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996. s. 749-1627. ISBN 80-7184-310-5.

MÁCHAL, Jan. O českém románu novodobém. 2. změn. a dopl. vyd. Praha: Josef Springer, 1930.

MOCNÁ, Dagmar a kol. Encyklopedie literárních žánrů. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004. 699 s. ISBN 80-7185-669-X.

NEKULA, Marek. Smrt a zmrtvýchvstání národa: sen o Slavíně v české literatuře a kultuře. První vydání. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2017. 592 stran. ISBN 978-80-246-3185-1.

NOVÁK, Jan Václav a NOVÁK, Arne. Stručné dějiny literatury české. V Olomouci: Nákladem knihkupectví R. Prombergra, 1910. 687 s. Sborník příruček pro učitelstvo a studentstvo 13.

NOVÁKOVÁ, T.: Hovory po práci. In: Domáci hospodyně. Ročník IV. Olomouc 1887.

RAK, Jiří. Bývali Čechové.: Čes. hist. mýty a stereotypy. 1. vyd. Jinočany: H & H, 1994. 148 s. ISBN 80-85787-73-3.

OTRUBA, Mojmir, ed. a HOMOLOVÁ, Květa, ed. Čeští spisovatelé 19. století: stud. příručka. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1971. 255, [1]

SCHAMSCHULA, Walter. Geschichte der tschechischen Literatur. Köln: Böhlau, 2004. Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slawen, Bd. 36. ISBN 34-120-2795-2.

Slovník cizích slov: Slova známá. 1. vyd. Praha: Encyklopedický dům, 1993. ISBN 80-901-6470-6.

SKŘEČEK, Rudolf. Vydavatelské poznámky. In: PFLEGER-MORAVSKÝ, Gustav. Z malého světa. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1962, s. 386-390.

ŠIDÁK, Pavel. Úvod do studia genologie: teorie literárního žánru a žánrová krajina. Vyd. 1. Praha: Akropolis, 2013. 325 s. ISBN 978-80-7470-040-8.

ŠPIČÁK, Josef. Karolina Světlá: studie s výběrem literárních vyznání, vzpomínek a korespondence K. Světlé a úvah o ní. 3. dopl. vyd. Praha: Melantrich, 1980. 407 s., 92 il. na příl. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti; sv. 56.

SOUKUPOVÁ, Blanka. Česká společnost před sto lety: identita, stereotyp, mýtus. 1. vyd. Praha: Sofis, 2000. 164 s. ISBN 80-902785-3-1.

TUREČEK, Dalibor a kol. České literární romantično: synopticko-pulzační model kulturního jevu. Vyd. 1. Brno: Host, 2012. 342 s. ISBN 978-80-7294-733.

TUREČEK, Dalibor. Jistoty tichého domova: (Tylův jevištní biedermeier). [Praha]: [Klub přátel Tvaru], 1994. 32 s. Příl. obtýdeníku Tvar. Tvary; Sv. 11. 1994.

VÁCLAVEK, Bedřich. Literární studie a podobizny. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1962. 410, [5] s. Václavek, Bedřich: Spisy; Sv. 12.

VELEMÍNSKÝ, K.: Gustav Pfleger-Moravský. In: Časopis Musea Království českého. Ročník LXXVIII. Praha 1904

VRAJOVÁ, Jana. Umíněnkyně dobra Sofie Podlipská: kapitola z dějin literárního midcultu 19. století. Vydání první. Praha: Akropolis, 2017. 223 stran. ISBN 978-80-7470-148-1.